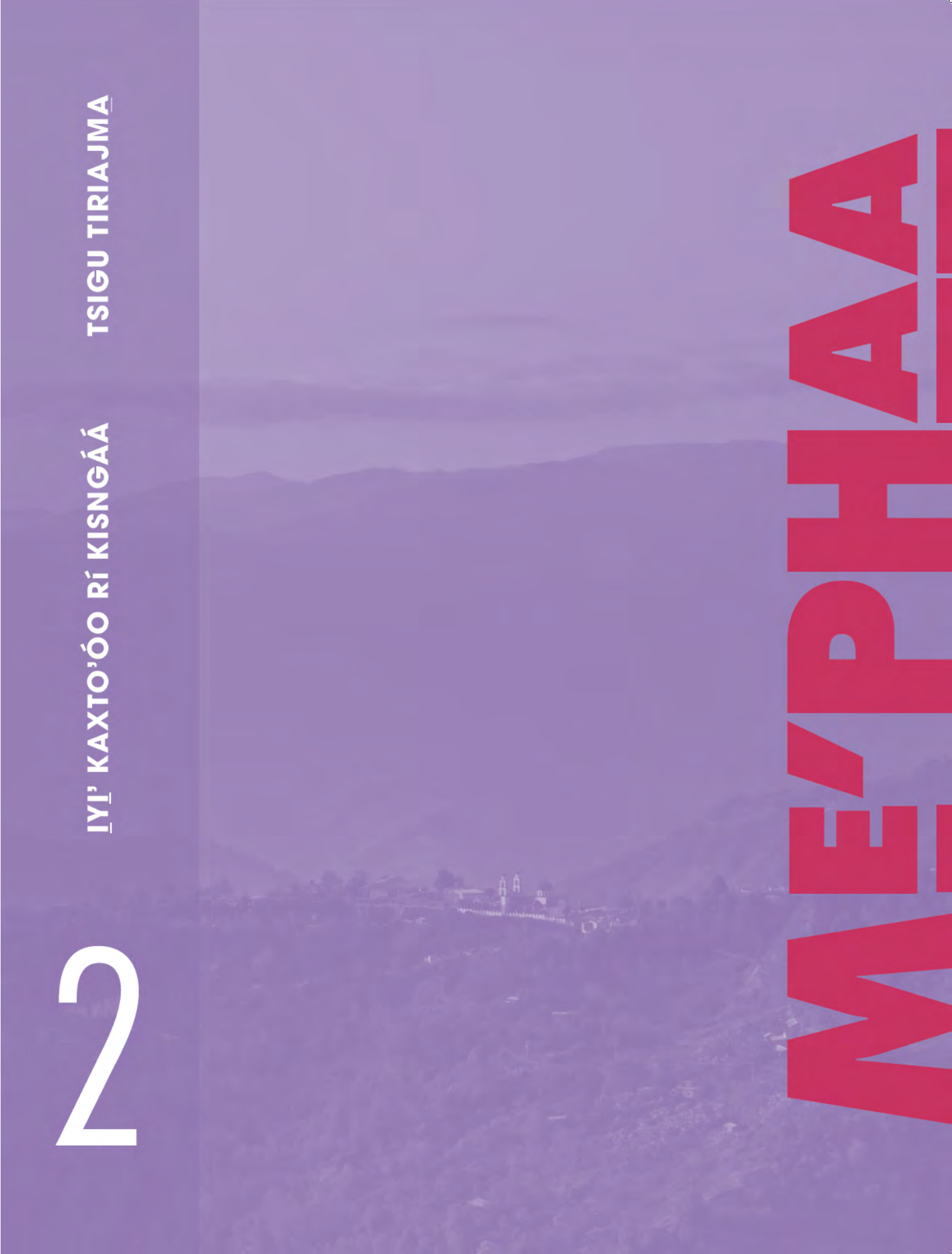


2

IYI' KAXTO'OO RÍ KISNGÁÁ

TSIGU TIRIAJMA

WE'PHAA



**Se agradece a la Comisión Nacional de Derechos Humanos  
y a la Cuarta Visitadora General,  
Mtra. María Eréndira Cruzvillegas Fuentes  
por su colaboración para las ilustraciones de la primera página.**

Tsí xàbù mèçphàà, asndu nákhí wajyúú nùyàxìi  
mbroçon xú igóó ratuaçíin àçguàán ná mikhu.  
Ikhaa rúçkhuì nambáyúu nduyàà náá mbiçi  
muxnáà gidu. Xí nangiyuu máç màjàñúu kuewe,  
naxpáthriyàà *xtálítí Mèçphàà*, nàçkhàa ná mbaa  
mika, nàçkhà jagùu rí máján. Mbiçi ndìjyàç,  
rìgà rí mùçphu.



BAJA  
CALIFORNIA

SONORA

CHIHUAHUA

COAHUILA

BAJA  
CALIFORNIA  
SUR

SINALOA

DURANGO

ZACATECAS

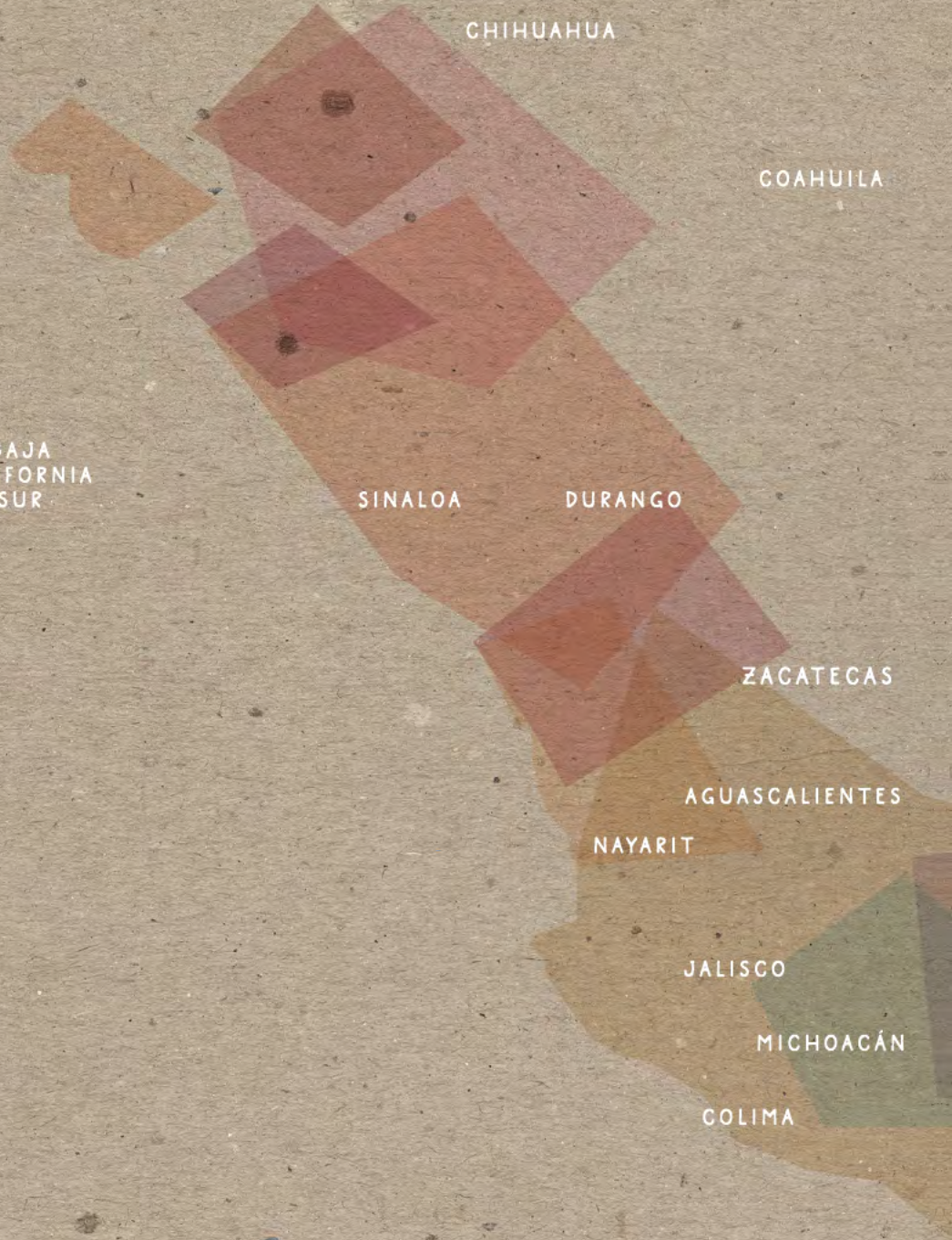
AGUASCALIENTES

NAYARIT

JALISCO

MICHOACÁN

COLIMA



NUEVO LEÓN

TAMAULIPAS

SAN LUIS  
POTOSÍ

GUANAJUATO

QUERÉTARO

HIDALGO

ESTADO  
DE MÉXICO

TLAXCALA

MORELOS

PUEBLA

VERACRUZ

GUERRERO

OAXACA

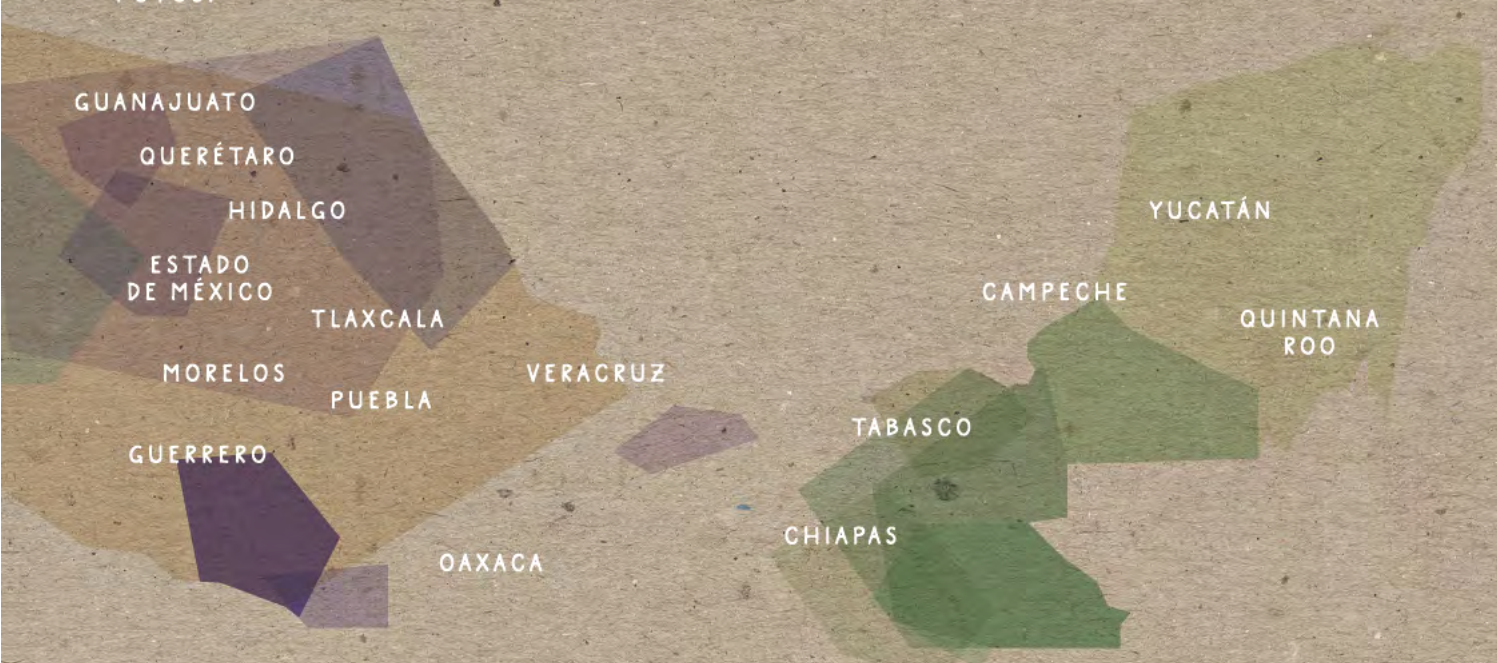
YUCATÁN

CAMPECHE

QUINTANA  
ROO

TABASCO

CHIAPAS



Otto Granados Roldán  
**SECRETARIO DE EDUCACIÓN PÚBLICA**

Javier Treviño Cantú  
**SUBSECRETARIO DE EDUCACIÓN BÁSICA**

Rosalinda Morales Garza  
**DIRECTORA GENERAL DE EDUCACIÓN INDÍGENA**

Alicia Xochitl Olvera Rosas  
**DIRECCIÓN DE EDUCACIÓN BÁSICA**

Édgar Yesid Sierra Soler  
**DIRECCIÓN PARA EL FORTALECIMIENTO Y DESARROLLO  
PROFESIONAL DE DOCENTES DE EDUCACIÓN INDÍGENA**

Lucía Tepole Ortega  
**DIRECCIÓN PARA EL DESARROLLO Y FORTALECIMIENTO  
DE LAS LENGUAS INDÍGENAS**

Erika Pérez Moya  
**DIRECCIÓN DE APOYOS EDUCATIVOS**

---

**COORDINACIÓN GENERAL**  
Rosalinda Morales Garza

**DIRECCIÓN ACADÉMICA**  
Alicia Xochitl Olvera Rosas

**AUTORÍA:**  
Miguel Angel Recillas González  
Elisa Viva Zúñiga  
Guillermina Duarte Hernández  
Efigenia Martínez García  
Similiano Cruz Natividad  
Jaime García Cándido  
Joaquín Ramírez Cantú  
Asunción Sánchez Altamirano  
Xyani Bautista Juárez  
Juan Aguilar Bolaños  
Pascuala Vicario Aguilar  
Humbertina Sánchez Oropeza  
Abad Carrasco Zúñiga

**COORDINACIÓN EDITORIAL**  
Erika Pérez Moya  
Gabriela Guadalupe Córdova Cortés

**CONCEPTO GRÁFICO:**  
Artes de México y del Mundo S.A de C.V

**ILUSTRACIÓN DE LA PRIMERA PÁGINA:**  
Sandra Guadalupe Oropeza de Anda

**SERVICIOS EDITORIALES:**  
Sociedad para el Desarrollo Educativo  
Prospectiva S.A de C.V

**FORMACIÓN:**  
Christian Genaro Salinas

**ILUSTRACIÓN:**  
Laura Mancilla (coordinación),  
Egnar García, Bernardo Zavaleta,  
José de Santiago, Pamela Oampo,  
Víctor Hugo Rojas, Edaín Arguijo,  
Carlos Álvarez, Le Yad, Paulina Osorio

**FOTOGRAFÍA:**  
Ulf Jenninger (portada)  
Banco de imágenes Shutterstock.

© Dirección General de Educación Indígena  
Avenida Universidad 1200, piso 6,  
cuadrante 10, ala sur,  
Col. Xoco, C.P. 03330, Benito Juárez,  
Ciudad de México.

Primera edición, 2018.  
ISBN: En trámite

Impreso en México.  
Distribución gratuita.  
Prohibida su venta.

Reservados todos los derechos. Se prohíbe la  
reproducción total o parcial de esta obra por  
cualquier medio electrónico o mecánico sin  
consentimiento previo y por escrito del titular  
de los derechos.

# **ME'PHAA**

**IYI' KAXTO'ÓO RI KISNGÁÁ**

**TSIGU TIRIAJMA**

NOMBRE DEL ALUMNO(A)

-----

NOMBRE DE LA ESCUELA

-----

GRADO

GRUPO

-----

POBLACIÓN

ESTADO

-----



# RÍ GATI AWÚÚN

Kixnáxì

Xkáçnii gíçdoo ìyààç dí xtuçwóo giçníí

1

Nùràjxì míjná xúçkíin má nùxnàxí míjná

2

Ànguìnç bì kúwá guçwáá gàjmàà bì kúwá kaníí

3

Rí napu.

4

Xuajñuç jamí ìçwá ná

5

Iná

6

Xùkú

7

Tsindxákuun rí ríçá náa xuajñuç jamí ìçwá xuajin

8

Ndxàà rí nagájnuu náa xuajñuç

9

Ajngáa jamí gitsín githun rí ríçá náa Mèçphòç

lyìç kitruku wíí

# XKÁÇNII GÍÇDOO ÌYÀÇ DÍ XTUÇWÓO GÌÇNÍÍ

¡Májáán guguáçná ìyìç xtuçwóo Mèçphàà!

Náa ìyàç dí kaxtoçóo dí kisngáá màtàxkàmàà xtiçkhu dígì dí m̀nì ñajunç vámbá kuthu. Xtiçkhu dí náçthán Xkáçnii màtàñàjunç, xí àjmaà, mbá kuthu náa màtrìkhu ráça khùmà. Khimaa màgìçthàn dí ñájun tánì gajmaà, xí màràthàn ravaanç, nú màtàníí khùmà dí natayáá numuu ajngáaç, xúçkhuín máç èçvàa ñajunç dí màrìgá.



Xtiçkhu dígì naçthán dí ñájun màràthàn nú màkhùràçàç dí nagiçtháan.



Xtiçkhu dígì naçthán dí màtàgíçdù gàjmaà ñajunç dí màràthàn nú màthànì numuu mbá dí mìçthàn numuu.



Ñajunç dí màtànì ndxákuun gàjmaç mbáa dxájuáaç, màtràsngá minaç màtànì ndxákuun. Atani májáan gajmiáaç àngiàanç.



Ñajunç dí màgùmà mújúun gàjnmáá atsíin  
ìjìn àsndù guáthiìn mác, ná màtàsgajmá  
fiyàç.



Rí màtàxkamaa jamí rí màtànì ikaa jngóo  
màtànì nuwiinç xóo kiçtáán ajngáaç.



Ñajunç dí màgùmà mbáníí mbaça miçtsú  
natso mbayá tsiakhii dí nì màñuu adà.



Ñajunç dí gitiajuíin tsiçuç timbá gàjnmáá  
tsiçuç tiriajmà.



Ñajunç dí màgùmà gàjnmáá ìyìç kitruku wii  
dí nàçkhà náa namba règòò ìyìç mbá  
xtuçuwóo drígààç.

# 1. NÙRÀJXÌ MÍJNÁ XÚÇKÍIN MÁ NÙXNÀXÍ MÍJNÁ

Nùràjxì míjné xúçkíin má nùxnàxí míjné

Nakruaçjòç, nàthà jamí nàthàán xú jaçnii mbaçja xíçkhu  
rígá xú nùràxì míjné xàbù xuajin lú.





Athadxawíin xú ithiin ríjndòò nùràxì míjná lí, nuxnaxí mijníç jamí nuthangòòç

Watsaaç  
lú Juan

Watsaaç  
lú Efigenia.

Ikha jmbuç  
neçkhààç la, mu  
rí neçni wakhòç.

Gùçni gajmaà rá.

Náa nidxàà lá  
jmàà rá, khá  
táyáaç jambàà.

Ikhaa numuu pú  
táyáa jni.

Méjánç má.





Nakhá tháan guçjuáaç málióç, mànúngoç lá ku, wakhàç lú.

Ayà, anúngaac málióç, wakhà lú, adruwáanç xílí.

Númààç la málióç, xú jaçnii xtaa rá.

Ìndóó má ninúngoç àràxiiñç lú málióç, mbàyààç má rá, najká gáyóo mbáliààç náç nañajuwiiñç.

Méjánç má xtáá, ginitsu atha ìnì, ga ikháán rá ná idxùç.

Númààç la ninúngaac rathayòç. Xawi ídxùç.



Wakhiáaç lú xàbù nékhìì, naçkha tháan guçjuáaç, krigààn, ndàç rí gíçdaaç.

Wakhiáaç lú dxámá, anúnjgaaç, araçjún, ñúç lá irathá nu rá.

Iyaç thayú núngoç kàyòç màgiiñ.

Ndàç má rí rígá, indóó má ninúngoç ràràxiiñ lú.

Ñúç rígá rá.

Númààç la ninúngaac íthayòç.



Ná idxù rá nùsakunç.

Naka ná guçjóc, àthiàwàn  
mínáç nùsakunç. Mbàyààç má.

Náç xtagíyóc eçka. Gà  
ikháán rá ná idxùç.

Xawi la ídxúuç mangáán.



Wakhiáaç lú xógíñáaç  
la àndiùnç.

Wakhiáaç lú táta.



- Arathá rí nithadxawíín

Ñúç nithiín rá

Ñúç mixtikhu itaxkhamaa mámbá náç nuthamijná xàbù.

- Athasngájma fiyàç mámbá ná nutha mijná xàbù.
- Àtsigajmáá mámbá xú nutha mijná xàbù jmàà  
mbiçjyaaç ikháán.

Araxnuu jamí àtrùwaà la jmàà mbá ikhoo rí nuthiîn jmàà xtiçkhu rí naxná minààç lá.



**Niño**:- Táa.

**Señor**:- óóìì.

**Niño**:- Mbàyààç gájtsíí táa.

**Señor**:- Eeìì.



**Camila**: Wakhàç lú àçkhù Juana, gùçguààç lú rá, pú mika èyòò jún.

**Juana**: Eeìì, gùçguà mañaç lú, najkàà lá má àçkhuì.



**Pedro**:- Juana, Watsaaç àçkhù.

**Juana**:- Watsaaç lú úúìì.

**Pedro**:- Mbàyààç má rá.

**Juana**:- Eeìì.





- Athadxawíin khaçjuaaç rí náçtháan xàbù naçsngáa

### **RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ÌTHÁÁN:**

Ìkháanç lú rí xàbù Mèçphàà kuaçdáá mbaçja inii xú mùràxì mìjnààç lú, mùratuun ñawúunç dxájuaaç lú, mùrígú xtédìç lú, mùngàrìgú edìç lú, mùçda ráçja mijná, mùxùxí ñawúnç lú mú rí mitsínguánç kuajún.

Gíçdoo numuu rí muyáxì lú jamí màjmaaç lú jùmà xú jaçnii mìtràxìin lú àndiàànç, gàjmaaç xógí inii rígiç náç awúun xtaa, mu rí xándáfìgà gamajku rí nìniyààç xàbù katsu.

Ñajunç rí màgùma mbáníí: Àtsìndxákuun gajmííaaç àndiàànç xú jaçnii ìthiìn ríjndòò nùràxì mìjnàà lí jamí nuthangoo mijní.

- Athadxawíin ajngáa

### **NÙRÀXÌ MÌJNÀÀÇ XÙ**

Mìtràxì la jamí mìràthà ngóo ñajuunç jùmà gamajku, rí nuni xàbù xógí numbaaç, mámbá xuajin gíçdoo mbáçja xú naçnií.

Mbá gitraxì jamí mìràthà ngóo jagù raçja mbaçja jùmà, jùmà rawaanç rí nambáyú jmuu gagí, xú jaçnii jamí rí míthàbààn ñawáanç, rí ìçwáç xuajin nuthiìn: “Watsaaç lú” jmàà mbá tsindúçjwá jamí nùràtuun maçján ñawúunç, gà ìçwáç xuajin naçphì tsítúunç náç cháwúun, rígá má ìçwáç xóó. Xàbù xtílóo nùràxì mìjnàà lí gèjmàà ñawúunç jamí nuxna mijní mbá tsítú náç cháwúun.



- Arathá rí nikruaɕjà

Ñúɕ nikruaɕjà rí nithadxawíín náɕ aɓngáa rá.

Tsíín tsùdùùn eɕthí náɕ aɓngáa rá.

Xú jaɲnii ìràxì m̀ijnàà lí ìɲwáɲ xuajin.

Lá natsinuuɲ mbaɲja inii xú nùràxì m̀ijnàà lí.

- Àtsìndxákuun gajmiáaɲ àndiààɲɲ xú jaɲnii ìɲbàñiì r̀ijnòò nùràxì m̀ijnàà lí jamí ñúɲ eɲni mú r̀í mbáa tséɲni xkuáɲnii.



- Arathá náa numuu r̀í m̀ithàbàñiì m̀ínáɲ r̀ijnòò natraxiìn lú jamí narathá ngawúún ìɲwíɲɲ

Athagíçma mbá ✓ náç xíçkhu rí tséxná mínààç lá.



Númàà la,  
mìçkhu má

Lá mitsu mbá  
ndxáma  
màxnààç.



Wakhàç lú  
dxájuç.

Wakhà lú María.

Ñúç nidxàç íràtsì.

Exí eçkhá gáyóo mu rí  
rígá màtsì.

Mbùçya mijná má rá.

Xábúç, màjñàà la xíìn,  
ikháán rá.

Xú ríçá jaçnii ndèyòò,  
mùçguà rá mí.



¡óòì!

¡Wakhiáaç  
lú táá!

¡Wakhiáaç  
lú óòì!

¡Wakhiáaç  
lú óòì!



Naçkhá thán  
guçjuáaç àçgù  
naçngáa.

Ayà nánà,  
anúngaaç. Ñúç  
lá irathá rá.

Ñajunç rí màgùma mbáníí: Athiamindúúnç àndiàànç xú  
içbàñiì jamí xú inì ríjndòò nùràxì mìnàà lí.



- Atraçwíí mbá xtiçkhu gà ataxnáxì nác inúú àndiàànç xú ìràxìin lí jamí nutha ngoò, athanì xógíç rí jaçyoo.



- Athadxawíín khaçjuaaç rí nutha àndiàànç jamí atiaxì mú ikhí ithiìn gàjmaà rí nubààn ñawúunç.



- Araxnuu jamí arathá rí eçthá ajngáa.

## RÍ NÙRÀXÌ

Mìtràxì jamí mìtsìndxájkuun gajmiáaç xàbù tsú nduyáá jùmà rí nandaç lú mùnìçnúuç, ikhaa ríçkhù mbiçjyuu rí nùràxì. Rí nùràxì najmaç lú mu rí mùnìçnúuç jamí mbùçyáá jùmà rí wáçdáá xàbù gàjmàà nìndxùù rí nandaç lú muthanç lí. Nájkhúu rí mìtràxì gíçdoo ikhoo ríçìç.



1. Mìtsiméjáiánç

2. Màjmaaç

3. Mìtàxnáxí ajngáa rí nithagímbóó

- Athagíçmaa mbá P náç rí ikhí watriçjñàà la.

Rí nùràxì ñajuunç:

Ñajuunç rí nunì ìndóó xàbù nusngáa.

Mbá tsìndxákuun gàjmàà nìndxùù rí nandaç lú mùçninuuç.

Rí nùràxì najmaç lú:

Mu rí mùxkhamaa gàjmàà rí ndayáç lú mbùçyáá.

Mùraxnuu ajngáa.

Nájkhúu rí mìtràxì gíçdoo ikhoo ríçìç:

Mìtsiméjáiánç  
Màjmaaç ríjndòò mìtràxì  
Mìtàxnáxí ajngáa rí nithagímbóó

Mìtràxì  
Mìtsìndxájkuun  
Mìtraçwíí mbá jùmà

- Lá nàìgùwààç mìtsìçnuu xóoç tsùdùù rí nùràxì mìnààç lú rá. Gùnì ndxákuun xógíñáaç lá tsáa gà ñúç gúràxì. Tsáa màgoo mùràxìì rá.
- 
- 
- 



- Atiajma gà àtsiméjáanç lá xó ejmaa tsinaç mbàçjù rí wíjì màçga náç mbiçjñúu rí nithanì.









- Àtrùwaà la jùmà rí nìkhanáaḅ náḅ gítraxì. Aratháán náḅ awúun èjnà rí jaḅyooḅ.

<p>Xú mìtràxìin lú xàbù tsú nànguá mbékà tsigúúḅ.</p>	<p>Xú mìtràxìin lú xàbù rí mìtsíngúwánḅ</p>	<p>Xú mìtràxìin lú xàbù xú èjkà id uu àkhàḅ</p>

- Aratháán tsíndxákuun náḅ màjmaaḅ jùmà rí nìjanáḅ.

---



---



---



- Atíajma gà atsímejáanḅ la mámbá gíthun rí nìthanì. Àtsìgajmaà gíthun náḅ najmaa tsina tsíxkriḅkhu: a, e, i, o, u.



- Athadxawíin khaḅjuaaḅ rí naḅthán xàbù naḅsngáa.

## RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ÌTHÁÁN:

Gíçmaa majmaaç ajngáa gitraxì ríjndòò natraxìi la dxájuaaç, náç nathagíçdìi jamí rí màjùguáa la, xú rí xkàrìdoo rígiç: Lá ndaç rí gíçdaaç rá, xú jaçniìç xtaa rá. Gíçdoo numu rí mìtraxìi la asndu tsáa xàbù numuu rí nasngájma rí ríngá gamaku náç xtaa.

- Athanì gáxìi la tsindxájkuun gàjmàà mámbá githun rí ngújma náa èjnà.

Ithanì	Dxámá	Málióç
Watsaaç lú	Nekhìi	Wakhiáaç lú



Wakhiáaç lú xàbù \_\_\_\_\_, naçkha tháan guçjuáaç, křìgààn, ndàç rí gíçdaaç.

Wakhiáaç lú \_\_\_\_\_, ànújgaaç, araçjún, ñúç lá irathá nu rá.



Wakhiáaç lú, nakha tháan guçjuáaç \_\_\_\_\_.

Ànújgaaç málióç, \_\_\_\_\_.



- Atiajma gà àtsiméjáanç la mámba githun rí nithani.
- Atiaxì jamí araxnuu ajngáa.



Watsaaç  
lú dxámá

Watsaaç  
lú xiçñúç



Awan má  
wáa dxámá,  
ànúngaaç  
araçjún.

Xtaa wáa  
xiçñúç, ndàç  
rí gíçdaaç.





Jàyà chájènç  
gúwánç  
màgìin eçthá  
rùdúç.

Númààç la,  
màjpú gajmá  
wéñuuç rá.

Ñúç eçni  
rùdáaç rá.

Xtáa má guçjuáá,  
ndàç má rí gíçdo,  
ríkhu má numu  
néçkha,  
mathangáwa má  
rá xiçñú.



- Atiaxìl jamí arathá xú jaçniic gíçdoo xíçkhu náç nutha minjá xàbù.

Tsáa jayá ikhoo rí jùmà náç nutha minjná xàbù rá.

Xú jaçnii iyáa tsìin ñajúúçn tsú nutha gá ñúç ithiìn.

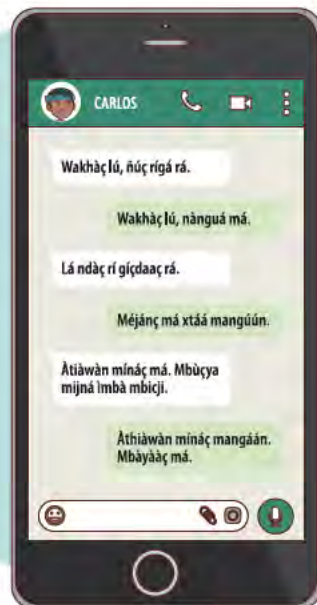
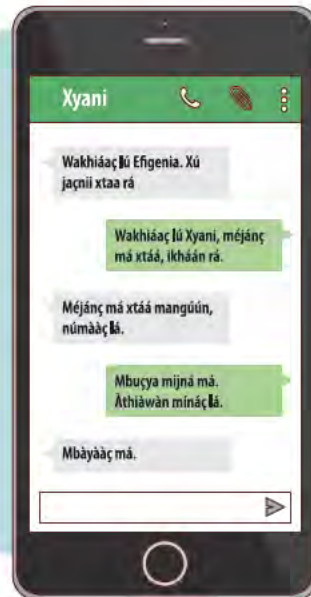
Xú jaçnii iyáa náç rí nirígá giniì gá náç rí ìndàwááç.



Aratháán náa inua ìyìç mámbá tsinaç tsíxkriçkhu: a, e, i, o, u. Athaxúda minaç náç nàgùma tsindxákuun mbá jùmà wéndóo nùràxì mìjnààç lú, athanì rí naçtháanç xàbù naçsngáa.



- Athadxawíin rí naçtháanç xàbù naçsngáa wéndóo xú nùràxì mìjnààç lú jamí nùçthá ngoo, náç rí najmaa ajuwanç nuxiç.



Mbayòò xí nìmàñuç

- Athagíçma mbá ✓ rí náç nakruaçjààç gúkúç.

Rí nàmàñuç	Tsetsíí	Nguáná	Rí ndayóoç
Nànguá mingíjyúu màthà gàkhùmùç			
Nàthàan má mbawúún githun			
Nakruaçjòç jùmùù ajngáa rí nàgùxnuu xàbù naçsngáa.			

- Àtsìgáxìì la tsindxákuun rí ngújma náç xtíçkhu.

**Ernesto:** Watsaaç lú, Silvia, ñúç ithanì \_\_\_\_\_.

**Silvia:** \_\_\_\_\_ lú Ernesto, ndàç má rí.



**Joven:** \_\_\_\_\_ àmuç.

**Tío:** Wakhiáaç lú, \_\_\_\_\_ rígá rá.



- Athaxúda minàç náç ñajuuç gajmiáaç àndiàànç rí timbá kuthun.

I. Tsinuuç rí mìtsindxákuun gajmiáanç àndiààn.

Ñúç ñajuunç rí nìmàñaaç gùnç rígiç rá.

Ñúç ñajuunç rí nà̀nìguààç mì̀tàsngàjma gajmàà nindxùù rí nùraxì mìjnààç lú.

Xú jaçnii gúsngàjma rí nìmàñaaç la rá.



Tsinuuç rí munì ndxákuun tsiçuç g̃nii jamí tsiçuç tiriajmà.  
 Ñúç gúní rí mbá khambáxiç la rá.  
 Xú jaçnii gúrùwàà la rí mùxnàxí inúú àngùnç la rá.

- II. Màwiçthóo ñajunç rí màgùma.  
 Ñúç ñajuĩnç mùçnì rá.  
 Tsáa gáçni mámbá rí nìçthá rá.

Aratháán ñajunç rí màçni mámbáa kuthun.

Tsú munì ñajunç	Ñajunç rí munì



III. Ñúç eyóoç màjmaa náç ñajunç rí nimbánuu rá.

---



---



---



---



---

IV. Gùthà jamí àmbànáaç la rí màçni mámbáa kuthun ríjndòò mùxnàxí ñajunç edì.

Tsú muni ñajunç	Ñajunç rí muni

V. Gùni méjáánç ñajunç edì.



# 2. ÀNGUÌNÇ BI KÚWÁ GUÇWÁÁ GÀJMÀÀ BÌ KÚWÁ KANÍÍ

Nàniçnúuç xú ithúun àndiùnç tsú jàñùù jamí xú jàñúu.





- Arathá náç inuu kuthun

Tsíin àngùùnç lú júwá gajmíç lú rá.

Xú jaçniic ixnúú mbiçjñúú àngùùnç lú tsú jùçñúú rúç.

- Athadxawíin xú jambáxùùn àngùùnç lú.



- Arathá náç inuu kuthun

— Tsíin jagù raçjiin àndiùùn adà rá.

— Lá natsinuuç içwíinç àngùùnç lú xú rí tsúgìç rá. Lá ikhiin má àndiúun gíçdiin rá.

- Athanì wíí xtiçkhúún àndiàànç gà ataxnáxì nác inuu kuthun.


- Arathá xú jaçniúú àndiàànç jamí athadxawíín xú itha ìçwíinç àndiàànç

- Xú má nithadxawíin, athagíçma xúgìç jaçnii: ✓ náç nasngájma xú jaçniúú àndiùùn ajtsúun àndiàànç



Mbiçjyuu: \_\_\_\_\_

### Àndiùùnç tsú jàçñúú

Anùù



Dxádiúu gìçnii



Rùdúuç



Dxádiúu gìçthà



Dxíyùù gīçnii



Xíñúuç



Dxíyùùç gīçthà



Xiçñúuç



Açdá ríxá gàjmàà



Mbiçjyuu: \_\_\_\_\_

### Àndiùunç tsú jàçñúú

Anùù



Dxádiúu giçñii



Rùdúuç



Dxádiúu giçthà



Dxíyùù giçñii



Xíñúuç



Dxíyùù gīçnii



Xíñúuç



Açdá ríxá gàjmàà



- Ataxnáxì náç inúú àndiàànç rí niratháán jamí àtsiméjaanç la mú ndayóoç.



- Athadxawíin khaçjuaaç rí naçthá ajngáa.

## ÀNGÙÈNÇ LÚ TSÚ JUWA GAJMÍÇ LÚ MIJNGII

Ikháanç lú rí xàbù Mèçphàà juwa gajmíç lú mbóó anàç lú, rùdúç lú, dxíyàç lú, dxáguìç lú, àmaç lú, niñúç lú, açdá ríxá gajmàç lú, ijín ríxàç lú, xíñúç lú jamì xìçñúç lú.

Ikha ríçkhù rí naçni rí mbaçjáanç lú juwa. Xkuáçjnii má èçkhà ràgìçjì rí juwa mbá nduç mu rí mumbáyú mìjnná náç guçjuáç lú jamí náç xuajinç lú, ikhaa má ríçkhù naçni rí nagajàà xuajin. Àngùènç lú tsú juwa gajmíç lú mijngii



- Arathá wíi la ajngáa.

Ñúç eçthá ajngáa rí wámbáaç niraxnuu rá.

Ñúç gíçdoo numúú àngùènç lú tsú juwa gajmíç lú mijngii náç xuajin rí xtaa rá.

Ñúç gáçni mu rí nànguá juwa gajmíç lú mbóó àngùènç lú rá.

Ñúç nìmañuç lú gajmàà nindxùùn àngùènç lú tsú juwa gajmíç lú mijngii.

- Atiáxì xfíçkhu rí nasngájma wíi xú jaçniúú àngùùnç lú tsú juwa gajmíç lú mijngii.



Náç rí nambékìin lú àngùùnç lú tsúgìç rá.

Náç rí mixthiçkuùn rá.

Lá nathayáá xú mbiçjñúú jamí xú jaçniúú àngùùnç lú tsú  
giaxùùn ríçìç rá.

- Aratsiin tikuifi mijkha, rijndòò màçga nú nác ikháán tikuifi wiji mithànì rí muthaanç.



Athanii la ñajunç juwan.  
 "Athanì xú naçni  
 rùdáaç guçjuáá,  
 gäjmaaç ñawáanç,  
 nakhuáaç, idxääç"









Rí mithànì
1. Arathá mbá rí méjánç rí nijanáaç nác àndiàanç tsú xtaa gajmiáaç mijngii.
3. Äkixiin mbaçja nuthu xú má mbaçjiin àndiàanç júwá nác guçjuáaç.
5. Ätsigáxii la: Àndiünç tsú xtáá gajmiúç guçjuáá ñajúnç:
7. Athanì màçbààn gäj màà ñawáanç äjmà ñajunç rí naçni rùdáaç.
9. Arathá nác rí mixtiçkuun àndiàanç tsú xtaa gajmiáaç guçjuáá.
11. Athanì màçbààn gäj màà ñawáanç äjmà ñajunç rí nathanì gäj mààç rùdáaç.
13. Arathá äjmà ñajunç rí nathanì gajmiáaç àndiàanç guçjuáá.
15. Arathá ajtsú ñajunç rí nimãñaaç gäj màà nindxün àndiàanç guçjuáá gä tsáa neçsngáaç.
17. Arathá mbiçjñúú àndiàanç tsú xtaa gajmiáaç mijngii.
19. Arathá mbiçjyuu àdióo anàç jamí rùdáaç, tsú ràçkháaç dxájuaaç ràçkháa má giçtiààç.

Gitráxi rí mitrijña lá
2. Gã nguáthiin àndiàanç júwá nác guçjuáaç rá.
4. Nác numuu rí giçdoo numúú àndiàanç rá.
6. Ñúç jùmà ithaanç nác guçjuáá rá.
8. Xú jaçni eçni äjtiünç rijndòò xtáá guçjuáá rá.
10. Náa numuu rí nänigüç màxtáá gajmiúç àndiünç tsú guçjuáá rá.
12. Nác rí itháan näniguààç màxtaa rí awúun guçjuáaç rá.
14. Ñúç rí nutha maçjáanç nác guçjuáá rí giçdoo numuu rá.
16. Nguáthiin dxájuaaç xtaçdiin rá.
18. Nguáthiin àmaa xtaçdiin rá.
20. Ñúç ñajunç rí nimãñaaç gajmiáaç àndiàanç tsú xtaa gajmiáaç mijngii rá.



- Arathá jamí athaxúda minàç náç mìthànì mbá gitraxì mu rí mìtsìçnuuç ñúç itha ìçwíin gàjmàà nindxùun àndiàànç tsú xtaa gajmiáaç mijngii. EyCE

Gìinii athagíçmàà la tsinuç ✓ náç inuu xfíçkhúún tsú mìtràxùùn:

Anùç 	Dxíyùç gìçnii 
Rùdúu rùdúç 	Dxádiúçgìçnii 
Rùdúç 	Dxíyùç gìçthaà 
Anùù anùç 	Dxádiúç gìçthà 

- Gùyajma jamí gùnì méjáanç la mbiçjñúú xàbù rí nìthàan.

- Aratháán rí gìç gitraxì, xú má jaçyoo ikhoo ìjùmààç.

---



---



---



---



---



---



---



---



---



---



- Athiajma gà àtsiméjãanç la rí nirathaán ná gitraxì. Àtsigajmaà ajngáa rí naçthãanç gàjmàà tsinaç p, b, ph, f.
- Athadxawíin khaçju rí naçthãanç xàbù naçsgáa.

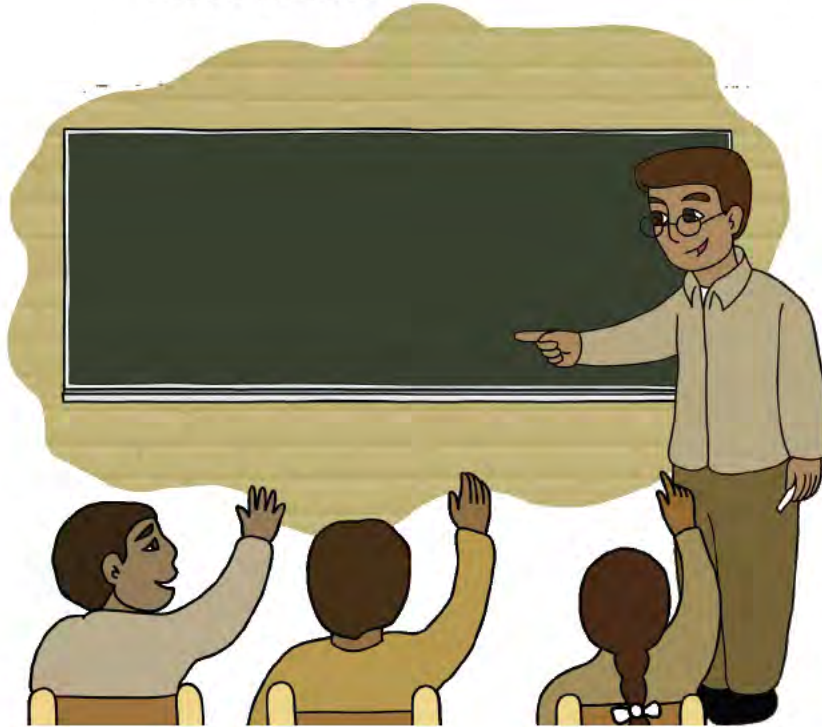
### **RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ÌTHÁÁN:**

Gitraxì ñajuunç mbá ikhoo rí mambáyáaç majanáaç xóóç ikhoo rí mà màñaaç.

Rígá mbaçja inii xú mìthànì. Gitraxì mbáwíi xàbù, ríjndòò mbáwíin mìdxùç ìfràxìi xàbù. Gitraxì àphòò ríjndòò mbáçjiin tsú nuraxìi mbáwíi xàbù.



- Gùnì mbáníí gajmiáç la xàbù naçsngáa mbá gitraxì inuu mbòò kuthun.




“Tsíín ñajúúnç tsú muraxì rá. Mùçñì mbá kuthun tsú muraxì. Mùçthúún xàbù wanuu tsú xuajin màguwéç náç guçjuá kisngáá mu rí mìgitraxùùn rí nduyáa”.

- Àtsìgajmàà xú mìthànì gitraxì.



- Atìaxìí rí mánbáa gáçni gitraxì ríjndòò jaçyoo.

- Athanì mbá enii mbiçjñúú xàbù tsú màjùwá náç awúun gitraxì mu rí màgoo gúçyáá ñúç rí màçni mámbáa.

 <p data-bbox="548 745 689 787">Kuthun 1</p>	<table border="1"> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> </table>					

- Athiajma gà àtsiméjáanç la mbiçjñúú xàbù rí niratháán.
- Athanì gitraxì.



- Mámbáa kuthun gutháán xúgíç rí wanithúun, athagíçma  
✓ náç xàbù tsú niraxùun.

Anùù	Dxádiúu gìçnii	Dxíyùù gìçnii	Dxíyùù gìthà
Rùdúu	Dxádiúu gìçthà	Xíñúuç	Xìçñúuç

- Àtsiméjáanç xúgíç jùmà rí nitha gímbóó náç gitraxì mu rí mìtàxnàxí náç kuthun àphà.
- Athadxawíin khaçjuaaç rí naçtháanç xàbù naçngáa.



### RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ÌTHÁÁN:

“Rí náç ájngác lú Mèçphàà, rí naçthá xú jaçnii juçñúú àngùunç lú, gíçmaa mìfiàxì náç xkuçthun rí náç ndáma rìgòò githun.

Ríjndòò mìràthà rí mbáwii xàbù, rí timbá màjmaaç mbáwii tsíxkriçkhu “u”; tsú tirigajmàà màjmaaç àjmìi tsíxkriçkhu “a”; tsú tiriajtsíi màjmaaç àjmìi tsíxkriçkhu “u”.

Ríjndòò mìràthà rí mbaçjiin jagù raçjiin rí timbá wíji màjmaaç mbáa tsíxkriçkhu “a” jamí ajngáa rí “lú”; ríjndòò mbaçjiin jáçñúú ìçwíinç, rí timbá, wíji màjmaaç tsíxkriçkhu “a” jamí ajngáa rí “xù”; tirigajmà, rí mbaçjiin, wíji màjmaaç tsíxkriçkhu “a” jamí ajngáa rí “la”; tiriajtsú mbaçjiin, màjmaaç àjmìi tsíxkriçkhu “u” àajmàà açjuá tsídánç.



- Araxnuu ajngáa jamí atagíçdác ikha agoo náç tsinaç rí jaçyoo githun rí naçthá rí drígáaç ikháán.





Àmuç	Xíñuç
Àmaa	Xiñaa
Àmuu	Xiñuu
Àmaç lú	Xiñuç lú
Àmaç xù	Xiñaç xù
Àmaç la	Xíñaç la
Àmúú	Xiñúú

- Àtsìgáxìì la githun, àtrùwaà la gàjmàà mbáç ikhoo.

**Nìñ-** →

→

- úç
- aa
- uu
- aç lú
- aç xu
- a la
- úú

- Arathá gàjmàà ìçwáç githun xú rí naçthá rí drígáaç ikháán.
- Athayáaç la náç ìyìç nìgùmáá gàjmàà ajngá rí naçtháanç tsìin xtañúú gà atrugua máçján gàjmàà mbá nindi.



Mbàa jagurája Mixii	Ná kitháñajuwin xuajín	Xuajín	Ná nagajnu iñun xàbù	Mbá xtújo ìyiç	Ìyiç nathá tsá ñájuun 285	Ìyiç rí NA	Mbiçji rí nagajnu ìyiç 2012-03-18
---------------------	------------------------	--------	----------------------	----------------	---------------------------	------------	-----------------------------------

TSÚ NITÁJO MBIÇJYUÇ

Mbiçjyu: **GUADALUPE PÉREZ GONZÁLEZ**

Tsá ñájun

ÁÇGU / XABIYÁ

Nixnaçxii NDAÇYE

Nguana nigumá: 10 DE FEBRERO DE 2012

Ná nigumá: TLALPIZAHUAC, VERACRUZ

ANÙUNÇ

Mbiçjyu anùç : **JOSÉ PÉREZ MARTÍNEZ**

Tsigùu

30

Numbàa Mixii: MEXICANO

Mbiçjyu rudúu: **ALICIA GONZÁLEZ LÓPEZ**

Tsigùu

25

XIÑÚUN

Mbiçjyu anúu anùç : MANUEL PÉREZ SÁNCHEZ

Mbiçjyu rudúu anùç JOSEFA MARTÍNEZ LÓPEZ

Mbiçjyu anúu rudúç: JUAN GONZÁLES RAMÍREZ

Mbiçjyu rudúu rudúç GUADALUPE LÓPEZ SOLANO

"Nathawí kháju rí nigumá ná iyiç rí nathá tsá ñajuwán, ná ngújma xngráma ajuán edí gajma ñáwun"

Xngráma

Mbàyòò xí nìmàñuç

- Aruthúún àndiàànç ñúç ñajuunç rí nìmàñaaç gùnç rígiç.
- Athagíçma mbá ✓ rí nìmàñaaç má nathanì.

<b>Rí nàni</b>	Méjánç mbaà ndaçkhoo èni	Màgoo màni méjáanç la rí nàni	Ndayóç mìthàmbáyúç
Nakruáçjòç rí nàgùxnuu xàbù naçsngóç.			
Ríjndòò nàthà, khaçju èthà.			
Nàmàñuç najmùç èjnà maçkaç mu rí màgùxíi la xógíç jùmà.			
Nàmàñuç najmùç èjnà ríjndòò nàthà.			



- Athaxúda minàç náç ñájunç gajmiáaç àndiàànç rí timbá kuthun.

I. Tsinuḥ rí m̀ts̀ndxákuun gajmiáaḥ àndiààḥ

Ñúḥ ñajuunḥ rí ñimàñaaḥ rá.

Ñúḥ ñajuunḥ rí nà̀nìguààḥ m̀t̀àsngàjmá gàjmá nindxù̀n  
àndiààḥ tsú xtaa gajmiáaḥ mijngii jamí tsú xtañúú  
mitsínguáḥ rá.

Xú jaḥnii gúsngàjmá rí ñimàñaaḥ la rá.

Lá m̀nìgùḥ la mùxnàxí mbá rí masngájma xú jaḥnii kuantu  
minàḥ rí masngájmi àndiààḥ.



Tsinuuḥ rí mùḥnì ndxákuun mu rí mùḥthá inúú mbòò.

Ñúḥ gúní rí mbá xúgíñáaḥ la rá.

Xú jaḥnii gúrùḥjuàà ñajuunḥ rí mùxnàxí xúgíñáaḥ la rá.

II. Màwiḥthóo ñajuunḥ rí màgùma.

Ñúḥ ñajuinḥ mùnì rá.

Tsáa gáḥni mámbá rí nìthà rá.

Aratháán ñajunç rí màçni mámbáa kuthun.

Tsú muni ñajunç	Ñájunç rí muni

III. III. Ñúç eyóoç màjmaa náç ñajunç rí nimbánuu rá.

---



---



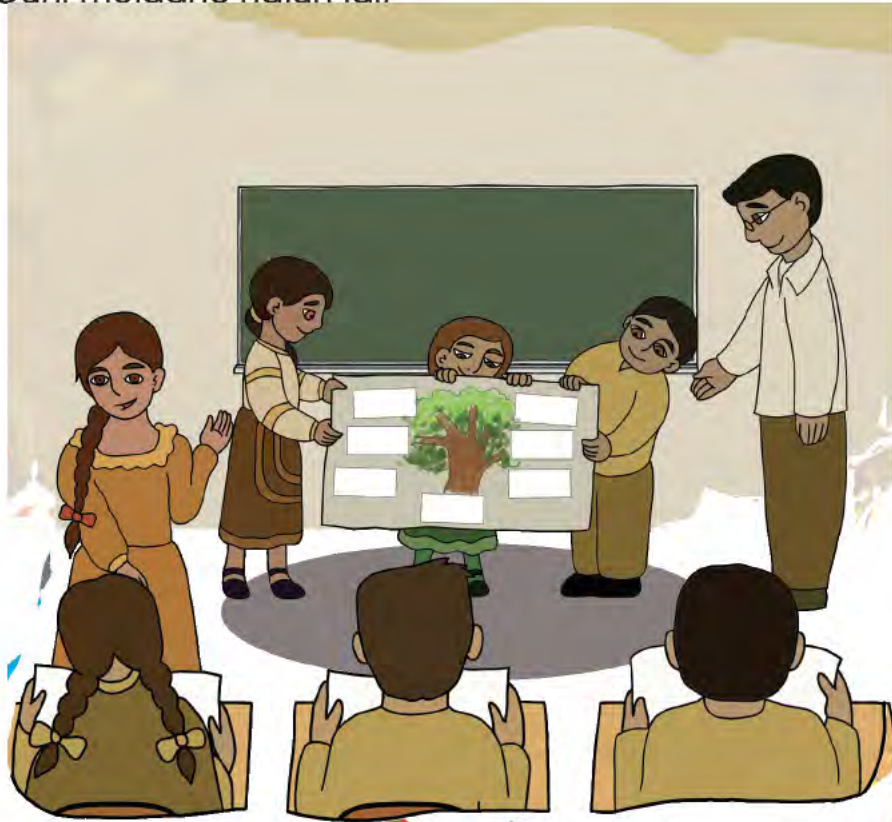
---



---

- Gùthà jamí gàmbànáaç lá rí màçni mámbáa kuthun ríjndòò mùxnàxí ñajunç idì.

V. Gùnì méiáánc ñaiun idì.



# 3. RÍ NAPU

Nàgùxíí la ajngáa rí náçthá xú jaçnii ìgùma méjúunç ginitsu náa xuajñuç.





- Mbá kutháan la gúndxàkúun:  
Náç rí ginitsu ìtháan nà̀ngùç la rá.  
Ñúç mbiçjyuu rá.  
Ñúç wéñuuç nìgìndàwaàç jùmààç rá.
- Arathá wíi rí kitháanç náç kuthun nithiajunç gajmiáaç àndiàànç.



1. Exí àwàn.
2. Yaçduun xtagaçjáá.

- Athadxawíin xú jaçni eçni méjúunç ginitsu náná Juana rí pú ìtháan nàniçùùç.

## YAÇDUUN XTAGAÇJÁÁ

Mbàçyáaç xndúu xílá, áxú, mágá jmàá inúu, duun maýàç, ràmbug, idú, iyaç, míyà tsígáç.

Mìthànù duun maýàç gèjmàà mágá, áxú jamí ràmbug;  
 mìthàxiçñáç náç awúun daan; mìthàtsrigu màgaçjá;  
 mìtràkhuáa chimbàà idú; mú rí nagaçjá xàxà íthàyàà rá,  
 mìtrìçthà máçján xndú awúun yaçduun; atsíyááç màgaçjá  
 jmáá la xndú; adríyààç inúu mágá jamí míyà tsígáç;  
 athayáá mú rí miríná, gà mú nànguá atrakhuáa la xóóç  
 idú; atrígúu la má, méjánç má mítsu xúçkuì rá.





- Atiaxii xtiçkhu jamí aramàà la kixnuu xú rí ajngáa nithadxawíin náç ajngáa githáánç.







Ñajunç rí màgùma mbánuu: Atraxì guçjuáá náç rí ginitsu  
ìtháan nànguùnç, aratháán náç inuu ìyàç.



- Athadxawíin khaçjuaaç rí naçtháanç xàbù naçngáaç.

### RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ÌTHÁÁN:

Rí mìtsi méjáánç ginitsu ndayóoç mĩthiaxìi xógìç rí ndayáaç, xú jaçnii ìgùma méjúúnç jamí nguáthá mbàyùùç içgàà. Màxtáa mbáa àçgù tsú maçtháanç xú jaçnii mìtsiméjáánç ginitsu mu rí màwanúu ndaskòç. Xógìç ríçìç nàgìxìi la náç inuu ìyìç rí naçthá xú jaçnii ìgùma méjúunç ginitsu.

- Arathá xú jaçnii ijùmààç rí gíçmaa mĩthiaxìi la ríjndòò rí mìràthààn xú jaçnii màgùma méjúunç ginitsu.

---



---



---



---



Ñajunç rí màgùma mbáníí: Atraxì guçjuáá ñúç wíjì mĩthàgíndàwààç.



- Gùnì mbáníí kuthun, xú jaçnii mùràxì tsùdùù xú ìgùma méjúunç ginitsu náç xuajinç lú. Athiambá minàç gàjmàà jùmà rígiç:

Náç rí ginitsu nandaaç mìthàyaà xú jaçnii ìgùma méjúunç rá.

Tsáa ìjùmàà rí ndaçyoo xú jaçnii ìgùma méjúunç rá.

Ñúç igíndàwòòç rá. Lá nathayaá xú jaçnii ìgùma méjúunç rá.

- Arathá jamí aratháán xú mìtràxùùn xàbù tsùdùù xú jaçnii ìgùma méjúunç ginitsu.

---

---

---

---

---

---

- Gùyajma jamí gùnì méjáanç la ikhoo rí nijmaç la nìràxì gàjmàà.

Xábumaaç ríjndòò mìràthààn mbá jùmà ginitsu gíçmaa màçga:

- Náç rí nàgìndàwòòç, wíjì mìràthà nguáthá mbàà màjmaaç.
- Náç rí naçtháanç xú jaçnii màgùma méjúunç, gíçmaa mìthàyaà xú màçga ràgìndàwòòç, mú rí rígá tikhu rí wapha ìtsìméjáanç. Ìwáá rí naçkhùù, nguáthá mbàyùùç ígúç jamí xógíç rí naçtháanç àçgù tsú naçni méjúunç ginitsu.

## XNDÚ NAGÙÇ INUU ÈJUÌÌ

- 2 xndúu xííá.

- Chím̀bàà idú.

- 1 ixùù míyà tsígaç.

1. Ataxtrámáç chím̀bàà idú inuu èjuìì mika.

2. Àtrìçt̀à ráamáç xndú inuu èjuìì.

3. Atachíku ráamááç míyà tsígaç inuu xndú.

4. Atrígúu la, màgoo má mitsu rá.

- Gùnì mbáníí gajmiáaç la xàbù naçsngáa náç rí ñajunç mùnì ríjndòò màjuwa náç gitraxì.

Tsíín gúní gitraxì rá.





- Àtsìgajmaà xú mìthànì gitraxì.



- Gùnì kuthiáanç la, mámbá ìyìç mbiçjñúú àngùùnç la tsú munì gitraxì mu rí mùnsgàjnmá rí naçni mámbáa.



Mámbá kuthu gáçni gitraxì.



- Athani riya mbiçyuu ginitsu rí nitaxkhamaa náç gitraxi.

---

---

---

---

---



- Atiajma gà àtsiméjáanç la githun rí kitháanç.  
Àtsigajmaà githu náç najmaaç tsina xkríçkhu: t, d, th.



- Athanì wíí rí najmaaç náç ginitsu rí nithaàñç náç gitraxì rí nithanì. Mambáyáaç xàbù naçsngáa, m̀ǹǹ m̀biçjyuu.




- Aratsíin “Ikhí má rá” g̀ajm̀àà m̀biçjyuu ginitsu.



- Athadxawíin khaçjuaaç rí naçtháanç xàbù naçsngáa.

### **NÁÇ XUAJIN MÈÇPHÀÀ RÍGÁ MBAÇJA INII GINITSÙ:**

Ginitsu gúwáan

Ñajuunç xùgíç ginitsu rí naçkhù awáanç eçni mú rí nanújngoo itsu jamí tikhu nambáyaaç màgruigúu la mikha rí xtaçdáá.

Ginitsu mikaa

Ñajuunç xúgíç ginitsu rí naçkhù edxààç jamí nakhà eçdi rakháaç eçni mú rí natsu wéñaaç, nambáyaaç nagigàà la xuyaaç mú rí xtaçdáá nandii migúwán.

Ginitsu nagùç - naçgàà

Ñajuunç ginitsu rí nàrigu nagaçjá jamí nagùç náa mbàjtsùùnç.

Ginitsu naphu mindííç

Ñajuunç ginitsu rí nànguá igùç, nànguá ìçgà, natsu maxááç.



- Xú má içthá ìyìç. Xú jaçnii ìfràwí la ginitsu rí nithaanç náç nitraxì.

Ginitsu gúwáan

Ginitsu Mikaa

Ginitsu naçgàà

Ginitsu naphu mindííç

**Ginitsu gúwáan**

Ràjòç, xuyuuç àga, rundúç, mugù, dráxnóç, xndú dààn mbàçjú, xndúu ràjòç, yaja ginduç, yajtsù, xndúdiin.

**Ginitsu mikaa**

Xuyuuç tsùtunç, xtlá, xedi, àýu, áxú, tsídíin, dīin, rikíjuàn, láxá, rìçjì gàç, ndxáma, rúnáç, xndú xkùdìç, xndúgàç.

**Ginitsu naçgàà**

Xúgíç xuwiç, tikhu yàçjù, tikhu ñiiç, iyaç skáwóo, gúwánç.

**Ginitsu naphu mindííç**

Xógíç xndú thayú, tikhu ñiiç, tikhu yàçjù,

- Gùyajma jamí gùnì méjáanç la xú jaçnii iwiçthóo ginitsu mú rí ikhí nìthààn.



- Athadxawíín jùmà ginitsu rí màgùxnuu xàbù naçsngáa. Atiaxìi mbiçjyuu, rí najmaa nàgìndàwòòç jamí xú jaçnii ìgùma méjúunç.

## GINITSU YÀÇJÙ INÁ RÀMBÙ

Rí màjmaa:

- 1 xtúçjóo iná ràmbù.
- Mbá tikhu chálá chímbàà idú.
- 1 xùwàá iyaç.
- 1 duun ràmbù.

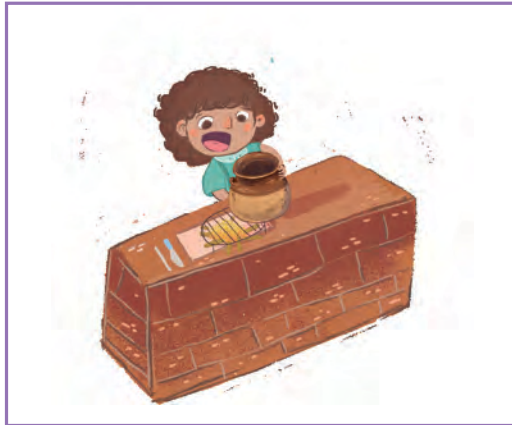
Xú jaçnii màgùma méjúunç:

1. Atatsrigu iyaç màgaçjá náç inuu mbàjtsuunç.
2. Atrajkhúáa chímbàà idú.
3. Ríjndòò nagaçjá xàxà atrajkhuáa yàçjù gàjmaà mbá duun ràmbù.
4. Atsíyááç màgajá mbá xngaa, gà atartaxì yàçjù.
5. Atrígúu la jamí atharíyààç la duun ràmbù atrajkhuáa náç mbá tséxì.
6. Atrajkuáa yàçjù mìtsu.

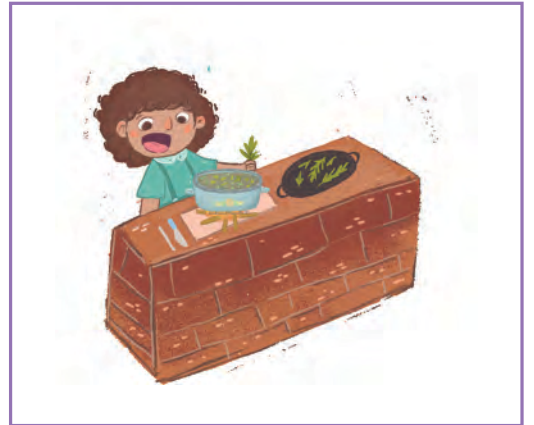


- Atiaxìi githun rí naçtháanç ñúç ìgùma gà athagídáç ikha agoo ñúç rí mbékà wáçdáa.

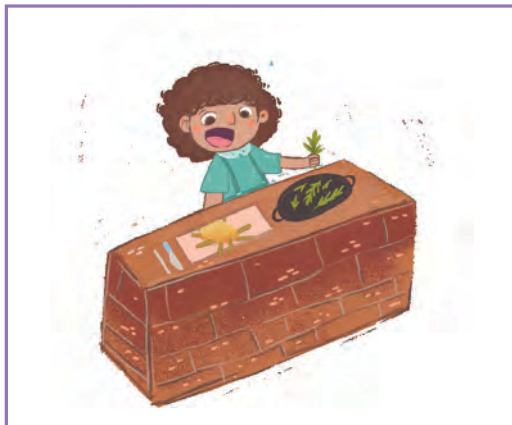
- Atiaxii githun rí naçtháanç ñúç ìgùma gà athagídác ikha agoo ñúç rí mbékà wáçdáa.



Atartaxì

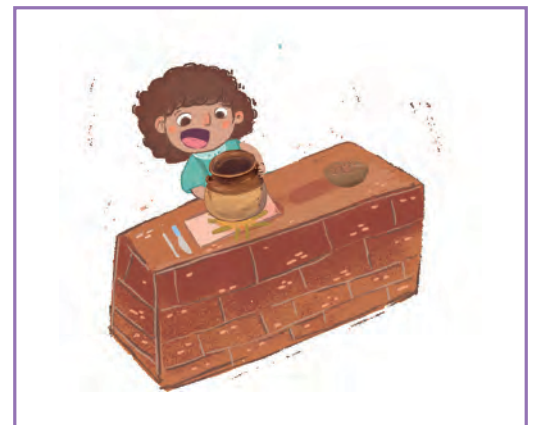


Atatsrigu



Atrakhuáa

Atrígúu la



Ñajunç rí màgùma mbánuu: Atraxì guçjuáá xú jaçnii ìgùma méjúunç ginitsu rí pú ìtháan nà̀ngùç la.

1. Mambáyáaç xà̀bù naçsngáa mìràthàan xú jaçnii ìgùma méjúunç ginitsu rí nithaànç náç nithanì gitraxì, gàjmaaç ikhoo rí kàma rígìç, athanì xtiçkhuu.

Mbiçjyuu ginitsu:

Rí màjmaa:

Xú jaçnii màgùma méjúunç:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

Rí ndayóoç mìthàyàà xawi.





2. Gùnì mbá kaxtuçjoo ginitsu, gambáyáç la ikhoo rí ngújma gii.
  - 1.- À̀tsìrìyàç xú jaçnii ìgùma méjúunç ginitsu náç mbá jnúú ìyìç miçxá jamí gùgímbóo la xógìç jùmà xú ìgùma ginitsu rí nìñajuíinç náç awúun kuthun.
  - 2.- Gùyajma mbá xúgíñáaç la jùmà rí nasngájma mbaçja ginitsu jamí gùthà ñúç eyóoç: xtiçkhuu, edxùù rigajmà, rí màjmaa, xú jaçnii màçga ràgùma, jùmà rí naxnáaç àçgù tsú naçni méjúunç ginitsu, mbiçjyuu ginitsu.

3.- Athanì mbá jùmà rí naçthá tsùdùù ginitsu rí nàgùma náç xuajin jamí rí nijanáç la náç jagùraçja mbaçja ginitsu.

4.- Gùnì xtuçjóo náç nàkhà jùmà ginitsu.

Mbàyòò xí nìmàñuç

- Arathúún àndiàànç ñúç ñajuunç rí nìmàñaaç gàjmàà ñajunç rígiç.
- Athanì enì la ñajunç xú jaçnii màgùma méjúunç yaja.

1	
2	
3	
4	



- Athaxúda minàç náç ñajunç gajmiáaç àndiàànç rí timbá kuthun.

**I. Tsinuuç rí mìtsìndxákuun gajmiáaç àndiààn**

Ñúç ñajuunç rí nìmàñaaç rá  
 Náç rí mùsngàjímá rá.  
 Xú jaçnii mùçnì rá.  
 Ñúç gúçthá náç màmbá rá.



Tsinuuç rí mìtsìndxákuun rí naçthá xú jaçnii mìtàxnàxí ñajunç.  
 Ñúç gúçnì rí mbá nduç rá.  
 Xú jaçnii gúrùçjuàà kixnáxì rí mùnì mbá xúgíñáaç la.

**II. Nawiçthóo ñajunç.**

Ñúç ñajunç gúçnì rá.  
 Tsáa gáçni mámbá ñajunç rí nimbánuu rá.

Athanì ñajunç rí màçni mámbá kuthun.

Mbiçjyuu	Ñájunç rí màgùma



III. Ñúç gáyóoç rí màgùma ñajunç rí nimbánuç lú rá.

---

---

---

---

- Arathá gàjmààç xàbù naçngáa jamí àndiàànç tsú timbá kuthun xú jaçnii gúxnàxí ñajunç.

IV. Gùthà jamí gàmbànúç la ñúç gáçni mámbá kuthu ríjndòò mùxnàxí ñajunç.

Mbiçjyuu	Ñajunç rí màgùma

V. Gùnì méjáánç ñajunç idì.



# 4. XUAJÑUÇ JAMÍ ÌÇWÁ NÁ

Nàthàn xó jaçnii dí rígà, xúçkhuì má ndàyòò rí gíçdoo numuu jamí náá najmúú nè xàbù xuájñùç gajmíí ìçwá xuajin.





- Atiáxì jamí arathán numuu xtiçkhu, jamí màràxnàá tsinuu rí ríngà náa xuajñaacç.



Xóo jaçnii tsànuwiin mbíçyuu nè náa xtaa rá.

Nádxùç ikhín ráç.

Ndíí nàgùma náa ikhín rá.

Náá rí ndàà náa xuajñaacç rá.

- Aratháán mbiçyuu rí nàtsànuwii dí ríghà náa xuajñaaçç


- Atadxuun xóo guçthán numu ná rí juwaa lúç.

### **MBAA NIDU IXÍ**

Ná nìdu ixí, ngíi náa nayaxe nakhuu numbaa agoo xuajin, náa mbá xkuà mbàà waba wíjii júbà mbá nawàà, ríghà mbaça ixì mbàçò giçdoo nákuu, xuçkhuì má trígà maka bóo, ídò rí nàçkhàa ruçwa nagáyuu iyaç jamí xúgíi naçni maxàa. Gijyoç nagóó xàbù gúñaju



- Atraçwíi mbá xuajin náa xtaa jamí athanì ndxákun xóo jaçnii nè, àgàjmaaç jùmà kháxè rí tima gíwàán rí magoo màràthàn.

Mbiçyuu nè...	<b>Athanì xtiçkhu nè.</b>
Gíi nè náa...	
Náa gíi nè ríghà...	
Ídò ndàyò naçniç àkuìnç...	
Numu rí maphú...	



- Atadxawíin rí nuçtháan xàbù naçsngáaç

## RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ÌTÁÁN

Ido rí nuçthúún lúç ìjìn xú muni jamí nuçtháán lúç mbáa, xúgíí rí gíçdoo mbá xuajin, nuçthan lúç rí jaçnii nè. Ido nuçthán lúç xkáni kaçnii mba xuajin, giçmaa rí màgíçdoo ikhoo jùmà jamí dí jaçni rí nanda lúç mùçthán numuu. Xóo xkrìdoo mbá rí mùçthan lúç.

Káçnii mbiçyuu nè rá.	Náa krìgà nè rá	Ndí rígá ikhín rá	Xóo káçnii ikhín rá
Mbaa nidu ixí	Nakhuu numbaa agoo xuajin	Mbaça ixí mbaço giçdoo nákuu, xuçkhuì má trígà maka bóo	mbá xkuà mbàà waba wíjii

Magoo muthan numuu mbaça ñajun dí ríga náa xuajin xóó: guçwá xtangùjò, guçwá thana jamí ná nangrámuú xàbù nùmá



- Athanì ndxákuun inúú àngiàanç ajngáá rawan laç, náa rí ríga náa xuajin. Atiáxíí rí narathan numuu:
  - Aguaçdá laç mba ikhoo rí mùthà numuu xóo jáçnii: Dí mbiçyuu nè rá, Ná gíí nè rá, Ndí rígà ikhínç rá, Xóo jaçnii nè rá.

Ñajunç rí màgùma mbáníí: Arathan maka xú kaçnii mbáa xàbù mijngi, náa rí nàtàkamaa náa jambàà.

- Athadxuun kitraxì jamí kitríçñaá, açkhùi atani ikhoo màtrùwàa xó jaçyoo mbámbá gráxì.

Ndíl ñajuun mbá kitráxì rá.

Màmàña rí nuthan xàbù.

Náá ijmaa mbá gitraxì rá.

Nàgùma mújuun, màmbànúu jamí mìxnáxii rí nimbánuu.

Ná rí ñajun ikhoo rí màgùma mbá gitraxì rá.

Mùçthá mǐjná gajmí lúç xàbù tsí nàmàñúú mbá khiçthán.

- Arathán numuu xó najùmàaç rí nimbánuu mbá gitráxì kajngó màmbàña masiçnuu rí rígà náa xuajñaáç:
  - Xàbù tsí nandaa màtañúú gitraxì.
  - Rí nìmàñàaç rí nidxù ráthànì gitraxì.
  - kitraxì rí mànìgùà màthànì.
  - Gaçkhù jamí xóo màmbànuu rí màgùma mbáníí mbá gitraxì.



- Atrathán numuu jamí atagídaç ikha agoo mbiçyúún tsíin nanda mùràxùú laç.

Xàbù wanii	Nána wanii
Jñáma	Ìjín gòçò wáxuún
Xàbù naçsngáá	Àçgù naçsngáá
Ìjín gòçò	Jñáma makiin
Ìçwíin: _____	



- Arathán munuu jamí atàni kùmaa àjma jùmà rí màjmaa ná gitraxì.

---

---

---

---

---



- Guraçwíí lá mbá jùmà rí máján, rí nikhú niguma jamí guyáa rí mambáyúu muxkamaa laç:
  - Ná rí giçdoo numu nduyáá ikin xàbù xuajin náa rí júwa
  - Arathán xóó ri jaçnii (Màràthà xó ja´nii náa)
  - Dí nuni ikhinç
  - Ná íjmaa
- Arathán riyàç kitraxì rí kixtaçwíí:

---

---

---

---



- Athanì mbiçñúú xàbù tsí màtàñùú gitraxì.

---

---

---

---

---

- Atiajma jamí athanì májáan mbiçñúú xàbù rí waçtháá.
- Arathán atsú akhò kitraxì ikhoo rí màgùma.

<b>Xàbù wanií</b>
Rí mìçthán numuu: Dí ríga náa xuàjñuç.







- Atiajma jamí athanì májáan xo waçtháán jùmà kitráxì. Atani gajmàà xó maratáá gèjmàá tsina. Ts jamí s. Ñajunç rí màgùma mbáníí: Athanì kitráxì gajmíá àngianç.



- Mbámbá kuthuun kuíjñaa lá, gusngájmijnàa xúç m̀ǹǹ lác gitraxì.



- Atiaxi jamí athanì májáan xóo jaçnii nunì gitraxì mbámbá kuthuun, màxábuma laç:
  - mitráxii xóó rí gíjmaa xàbù.
  - Mùthàn lá náá numuu nàgùma gitraxì.
  - M̀ǹǹ lác kitraxì xó giçmaa.
  - Mbuçya makhúí jamí mùçthán ngáwíí xàbù.
- Athañùu gitraxì tsí nithàn m̀jina laç muraxùun.



- Atruwàa ndùu ìyìç rí naçthán dí níríga nitaxkamaa ná gitraxì rí nithanì ayá ikhoo xkrìdaç ríçìç:

Dí mbiçyuu nè: _____
xtíçkhuu

<b>Kithán maka xú kaçnii náa:</b>	
Náa gí nè rá	
Ndíí ríga ikhínç rá	
Xóo jaçnii nè rá	
Ná ijmaa nè rá:	

- Atiajma jamí athanì májáan xó waçtháán githun rí nitani ná ìyíç maka.



- Atadxawíin xó jaçnii rí maçthán xàbù naçngáa.

### RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ITÁÁN:

Ídòo nùçthá káçni kaçnii mbá náa mangoo majma lúç githun rí nàçkhà gii:

Mbiyuu nè: mbaa lájuin, mbá júbà, mbá náa gájnùç máçàn iyaç, mbá xaná, mbá guçwá, ná ríçà ixì.

Gíi nè náa: Rawun xuájin, mbá náwà, awún, khájùwà, mijngi, xúkhò ìçwá.

Wáthà mbàà nè: mbàà mènndaçkho, mbàà, màjñaaç, chí màjñàç, tsídàç, lájuin, xúkhò ìçwá.

Xóo dí naçni àkiùnc: Mitsaan, kuitsuun, jíná, gagi, gákhì giáxù, tsímáá, xúkhò ìçwá.

Ná ijmaa: Rí mùçni gájmàà, gitsì, tsindxákuu, gitsín, nabóó xkanétè, mùçni thána.

- Mambáyaa xàbù tsí naçngáa màtànè gáxíí kithán maka xú kaçnii mbá náa rí natani nuwiin.



Dí jaçnii náa: \_\_\_\_\_.

Wáthà mbàà nè: \_\_\_\_\_.

Náa ñajuun nè: \_\_\_\_\_.

Náa ijmaa nè: \_\_\_\_\_.

- Atiajma jamí athani májaan kithán maka xú kaçnii.
- Araxnuu ajngáa kiçtháán ríçìç.

## DÍ RÍGA NÁA XUAJŊU

Ná xuajŋuɕ ríga náa rí maphú naɕni àkuíin xàbù magóó...

“Xkuà gitsín

Ríge ñajun mbá xkua mbàà majña mbàɕ, akhò rakhóo,  
kuajun ajma ixé wapa paska náa nati xdú gíñá, tiku rí  
giɕdoo ná matrígíin tsí numindu, ikhínɕ nagóó ijin asndo  
xàbù buanii tsí nutsín jamí nagáñúú, ikha xkua rígeɕ kríga  
nijñúu guɕwá saar



- Atagídaɕ ikha agoo kitríɕñàa rí jaɕyoo ikhín.

Dí jaɕnii rí kithán maka xú kaɕnii náa ajngáa kiɕthán.

Mbaa lájuin.	Mbá xuajin mbàà.	Mbá tsíñu
--------------	------------------	-----------

Dí nuɕthán lúɕ numuu kaɕni kaɕnii:

Lájuin.	Mbàà.	Ìtháán mbàà
---------	-------	-------------

Gíi náa:

Mijngi náa matha	ìwaá mijngi ná xuajin.	Náa júbà.
------------------	------------------------	-----------

Xàbù xuajin nagoo numu rí:

Mabaa xkanétè	Muni thana	Mundxaɕwaa mijná
---------------	------------	------------------



- Araxnuu gákhì mudxawíin àngiàn



- Gàjmaaç xtiçkhu ikhoo jambòò xuajin “San Juan”, aratsín gajmián àngiàn màrèthuún náa muguáçnu jamí athanì mbání rí nuthan ikhiin.
- Atadxawíin xóó jaçnii rí naçtháan xàbù naçsngáça.

### **RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ÌTÁÁN:**

Iyìç rí giçdoo xúgí inii xtiçkhu, naçthan wáthà inii ñajun rí rígà.

Iyìç rígèç gíçdoo:

- Xtóo íyìiç.
- Kixnáxì.
- Xtiçkhu gàjmàá rí naçthá numuu xó jaçnii.



1. Xkua gitsín xndú gíñá.
2. Guçwá dxakuu lájuin.
3. Mañuu

- Atambáyí ná màgùma “lyìç gíçdoo mbaça xtiçkhu náa rí gíçdoo xuajin.”

1. Xkua gitsín xndú gíñá màjñàç krìgà.
2. Guçwá dxakuun lajuin, ñajun náa nuthan kháan numúú xàbù xuajin.
3. Mañuu ñajuun náa nagoo mènndaçkhu xàbù núnì gagii akuin.



Mbayòò xí nìmàñuç:

- Atane tsiníí gèjmàá mbá ✓ rí nàmàñà nàthanè.

Rí nàgùma	Rí namañu mújún	Magoo mànè mújún rí nànè.	Nandoç mitha mbáyúç.
Nàmàñuç nathan maka xú kaçnii dí ríga náa xtáá			
Ídò rí nàxnàxí rí nimañu, kháçwu iwan.			
Nandxákuun khaçwu			

- Arathán makaa xú kaçnii àjmà dí ríga náa xuajñaaç jamí ìmbà xuajin.
- Athanè gáxii kithán makaa xú kaçnii xóo gèjmàá githun rí ndaçyoo.

Náa guçwá nisngáa gíi náa \_\_\_\_\_ xuajin, gíçdoo  
 \_\_\_\_\_, xúkhù máç kuajun \_\_\_\_\_ ndaçyaa,  
 mangaa ríga íxì \_\_\_\_\_ rí nudu ìjìn, rí màkujma  
 \_\_\_\_\_ náa guçwá \_\_\_\_\_.

mitsaan  
 fiwàphà  
 ixì  
 nisngáa  
 rìçì  
 ríxòò



• Nakhúu xú mìtiajun: kuthun xtuçwáa timbá. AC

- I. Rígì màthàni ndxákuun gajmiá àngiàn náa kuthun xtaa.  
 Náa rí kiraçthiin mà màñuu awuun rí mbá gunç rá.  
 Náa rí nanda laç mùsngajmúú lá ìçwíin rá.  
 Xáni mùsngàjma rí nìmàña laç rá.



Rígì màthàni ndxákuun gajmiá àngiàn náa majñùù kuthun,  
tsigu gini jamí tsigu tiràjmà.

Ndí m̀̀nì rí mbá xúgián laç rá.

Xóo gúçni rí mùxnàxí ñajun mbá xúgian lúç rá.

## II. Nàwiçtháa ñajunç rí màgùma

Dí ñajun m̀̀nì rá

Tsáa màçni mbámbá ñajun rí nithuun rá.

Aratháán dí màçni mbámbá kuthuun.

Mbá kuthuun nuni ñajun	Rí màgùma mbáníí

## III. Náá rí ndaçyoo rí màgùma mbáníí ñajun rí nithuun rá.

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

Gundxákuun jamí gùthàn dí màçni mbámbá kuthuun awuun  
kixnáxì rí nisngáá.



IV. Gundxákuun jamí gùthàn dí màçni mbámbá kuthuun awuun kixnáxì rí nisngáá.

Kuthun ñajun	Ñajun rí muni mbáníí

V. Mùçsngáá mijná rí musngúún àngiàn lác.



**NÁA GÌÇDOO NUMUU:**

Xóo jaçnii:

1. Xkuà gitsín mitsaan màjñà krìgà.
2. Maphú mitsaan mañuu numuu rí khaçwu iyaç.

Dí mbiçyuu náa:

1. Xkuà gitsín xdú gíñaç
2. Mañuu

# 5. INÁ

Naraçwií wáthà inii iná rí gá náa xuajñuç, xó jaçnii nè xúçkhi máç rí rí gá ìçwá xuajin.





- Atadxawíín jamí arathán numuu mbá ajngáa.

## INÁ RIXÒÒ XÍÑUÇ

Nandoç gáthán numuu iná ndí ríga ná xuajñuç. Xíñuç giçdoo mbaça inii iná rixòò, ikhuún nàmbáyuù nàñàwùùn. Gùyàxíí, náki xuçkù ndíyóç mika, niçni thanuç gàjmàá iná, niçni àkuìnç. Nìndòçòò rùdúç mārùthun ñawúun iná marakuaa ná ganisu. Xúkuì má iyii íxi nawaçndii nagajnu ndí màguma guma gajma xuwaa, ikuun nàniğùç thawun. Naçthá nánà xíñuç ndí mbá xugíí iná ríga ná najmaa, xúkù má ríga içwá iná ndí giàwààn gúçni. Nàniğùç màməñuç xòó ijmaa iná rí nàmàñuu xíñuç.



Ndí ñajuun içtán ná ajngáa kiçthán.

Ndí ijmaa iná rá.

Nathayáá ndí mbiçyuu iná ráanç.

Náá ijmaa nè rá

- Aratháán mbiçyu iná ndí nathanìnuwiín.

---

---

---

---



- Atadxawíin xóo màtàxnàxí mbiçyuu iná jami atani gajmaa xu mathanì.

Iná rígiç mbiçyuu yuçwa xfiòo, najmaa mùçnì thána na nakha.



- Athani gajmàà xó marasngáá numuu iná ndí nathanìnuwiin .

Ikoo rígiç gídxú rí màtàxnàxí:

- “ Iná rígiç mbiçyuu \_\_\_\_\_ najmaa ná \_\_\_\_\_ ”



Iná rígiç mbiçyuu zacate limón najmaa nè màtràjfi mìgìin iyoo.



Iná rígiç mbiçyuu yerbabuena najmaa màçnì ndaskò ganisu.

- Ñajunç rí màgùma mbáníí: arathán míjna gàjmàà mbáa xàbù mijngi, ndí nìmàñaaç numuu iná ndí ríga ná guçwáá.



- Atadxawíin rí naçtháan xàbù naçsngáá.

### **RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ÌTÁÁN**

Mbá kuma rí nuthán j màà xàbù rí nimañúú tsudu numbaa ñajun rí nuxnáa mbiyuu xúgíí dí rí gà jamí nuxpiçthàà kuthun mbiçyu nè xó janii .

Xó nithán j màà jamí xó nawiçthaa nè naxtiçkuu mbámbá xuajin. Mbá xkrida ñajun rí , kuwiin xàbù naraçwíí iná ndí naçphu gàjmà ndí tsíçphu, jamí ìçwá, xukue iná ndí mijña, iná ndí thanà, iná guéen, xukue ìçwá.

Nathaya xó naraçwíí iná rá.



- Arathán numuu gajmiáa àngiàanç xó kaçnii nuniçnuu rí nùràçwíí iná jamí athanì mbá xtiçkhuu ndí waçthán numuu.



- Atadxawíin mbiçyuu iná ndí tima ná ìyìç kìtrùku wíí kamí atagíçma gii ndí nagidu mbriguu.

 <p>Iná rãmbò/ná rãmbò</p>	atagíçma gii	atagíçma gii
---	--------------	--------------

 <p>Yúwãç ráçhãh' yúwãç ráwójã.</p>	atagíçma gii	atagíçma gii
--	--------------	--------------

 <p>Iná ráçwun/gáçjün ráçwun.</p>	atagíçma gii	atagíçma gii
---	--------------	--------------

 <p>Rãrà ìçrã/nãrà idu.</p>	atagíçma gii	atagíçma gii
--	--------------	--------------

 <p>Ríçl ngájün/ríçl xéén.</p>	atagíçma gii	atagíçma gii
---	--------------	--------------

- Arathán numuu

Xó kùmàaḡ ikháánḡ ndí mbríḡu ḡìḡdùùn mbiḡyu nè rá  
 Xó kambáxùùḡ xtiḡku ndí ikhoo ḡinii ḡàjmaá iná ndí  
 nitagíḡma rá.

- Atiaxíí iná kamí atanì ikhoo màtrùwàa ḡàjmaá èjnà ná  
 kama xtiḡku.



Iná ràmbù/  
 íxì ràmbù.



Yúwàḡ ràḡkhà/  
 yúwàḡ ràwajàa.

Iná ñaḡwun/  
 ḡùjùn ñaḡwun

Ràxà ìḡìn/  
 ràxà idu.

Rìḡì ḡàjùn/  
 rìḡì xéén





- Atiajma jamí athanì májáan ndí nitriçñàa, arathán makaaç xú kaçnii ndí numuu nàgìçdùù mbiçyuu xígì.
- Atadxawíin rí naçtháánç xàbù naçsngáá.

### **RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ÌTÁÁN:**

Yúwàç ràçkhà/ yúwàç  
ràwajàa.

Yúwàç ràçkhà/ yúwàç  
ràwajàa.

Àjmà githun rí gìç naçthán numuu yúwàç, dí mbá kidu naçphu xúgíin xàbù, ìndòó dí ràwajàa tsíwaçdu, ndaçya ná xanáá, xkuwiin rí içphu.

- Arathán xáni magoo màtànínúwiin ndí kaçnii nuraçwí iná ná xuajñaaç.

Nàkùmààç náá ndí gitraxì magoo mámbáyáa rá, ndí numu rá.





- Arathán numuu xó kumààç kamí atadxawíín ìçwá xó gíçmaa màtràxì
  - Rí nambáyuu gitraxì ndí nandaç mamaña lúç rá.
  - Xàbù tsí najùmà lúç rí namañùù rí naniguaç màmaña lúç.
  - Kitraxì xó manìguààç màtànì



Ñajunç rí màgùma mbáníí: Atanì ndxakuun ná guçwáá gajmiáaç anààç, xó kaçnii màmbànúu kitraxì ndí munì.

- Athanì mbiçñúú xàbù mbù mitraxùún.

---



---



---



---



---

- Atiajma kamí atanì májáan ndí kiçtháán mbiçñúú xàbù
- Aratháán atsú akhù graxì ndí mbayá ikhoo kitraxì

<b>Ikhoo kitraxì</b>
Rí mìçthàn numuu: mixtaçwíí inii iná

- Atiajma jamí athanì májáan ajngáa ndí graxì jamí athayáá majáan ndí mambayúu mathanì núwiin:
  - Mbiçyu iná,
  - Mixtaçwíí iná rí naguma nuwiin

Náá najmaa nè



Athanì gajmaaà màràtháán githun gàjmaaà tsina: x, ch jamí dx



- Mbá kutáan laç gùsngàjmá fiyàç xó màgùma gitraxì  
Giàwàn gúni rí maxámbuma laç



1. Muraxiin laç xàbu xó gíçmaa



2. Muthàn ná numuu nuni laç graxì

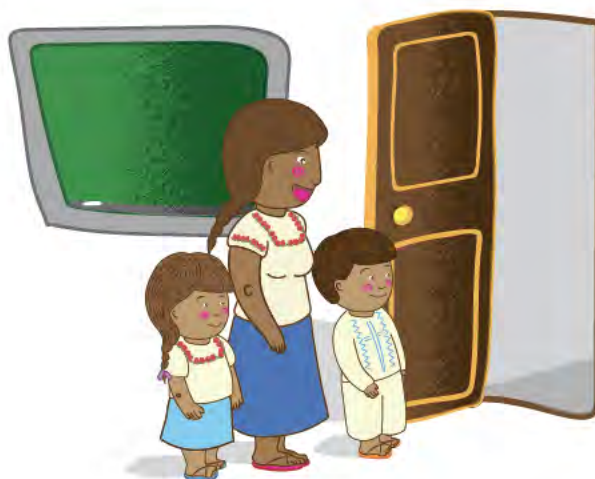


3. Màràxì xóo gíçmaa





4. Matrígúu ajngáa gamaku jamí màràthàn ngóo.


- Athanì gitraxì



- Atruwàa ndu ajngáa ndí nithaxkamàa ná gitraxì

Iná thana	
Yuçwa xtlòò	
Miñà xtlòò	
Miñà tsíga	
Iná ska embá	

Iná rí naphu	
Áwáç	
Abúgáç	
Yàçwù rùwá	
Yàçwù iná ràmbù	
Bùjsì	

Iná guéenç	
Iná tsuwan gámbùç	
ixì xtá cháçwuun gixàà	
Iná naçunç xtá	
Iná ràkhùùn	
Iná ràçkhà xúwá	
Ràgùçskuni	
Labúndià	
Iná mèdò	

Ìçwá: \_\_\_\_\_

- Atiajma jamí athanì májáan ndí kiçtháán mbiyu iná

Ñajunç rí màgùmà mbáníí: Aratháán ná ìyìç laka ndrígòò  
ajngáá ndí gitraxì

- Araxnúu ìmbà ajngáa.

<b>Imbo inii xó maxtaçwíí iná</b>		
Rí mìçthàn numuu: mixtaçwíí inii iná		
<b>Rí gíçdoo tsígoo</b>		<b>Rí ndàà tsígoo</b>
Iná gàj màá tsígoo ñajun:		Ndí nànguá gíçdoo, rìçyùù gàj màá xndúu
<p><b>xugi iná ndí</b> <b>nàmídá wíí tsígoo</b> - nànguá ixná xndúu - gíçdoo rìçyùù - nànguá màthàyaá mbaça</p>	<p><b>iná ndí naxná</b> <b>xndúu gati tsígoo</b> <b>na awuun</b> - naxná xndúu - Riga rìçyùù màthàyaá</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Ningà</li> </ul>
		
Mambáyu mbáa xàbù nikìí ndí magoo màthàçyaà ná imbà ináa ìyìç:		



Arathán numuu ndí nikruaçaà ná ajngáa

- Xó kaçñii ajngáa, athani tsiníí xó wáthà inii naxtaçwíí iná.
- Iná gíçdoo tsígoo, ndàà xndúu: Rìçì idùù àkhàç
- Iná ndàà tsígoo: Níngà
- Iná rí gíçdoo, rìçyùù gàjmaà xndúu: ixì ràmbù

Mbiçyuu iná	Gàjmaà tsígoo		Ndí nànguá gíçdoo tsígoo
	Xúgi iná ndí namida jwii tsígoo	Iná ndí naxná xndúu, gati tsígoo na awúun	
	✓		



Athani gájmaà xó giçtháán giçhun gájmaà tsina: x, ch jamí dx

- Athani gitsín eðí ndí magù mbiçyuu “iná ndí ríngà ná xuajñaaç.” Athani xó màgùma ndí içthan xàbù naçngáá kajngo màthànì màtàsijmaa.



Kiçdu drigbò guçwá nisngáá  
 jmaà drigùún ànglèan  
 Ndí magoo muni gájmaà xugiin  
 xàbù  
 Añhadu iná thana drigààç, ndí  
 naphu, ndí ndathawun jamí  
 içwá.  
 Athani gájmaà màthadu  
 Muxnàxùç tsíga  
 Muwáñhan xó mbiçii sádú  
 gùwàç nítసు asndu gùwàç  
 nítసు itsù eçkaç ídu àkà  
 (migiñu nothon muñajun) Ing.  
 Elvia Barrera.  
 Mugíçdi gùwàç nítసు ikhù ndí  
 guñç giçñii tsiguç 2019  
 Ná guçwá thana  
 Kixnuu xàbù màgoo: gùwàç  
 nítసుun má.



- Atiaxíí kamí araxnuu ìmbà ajngáa kiçthán

- Arathán numuu

Náá gájmaa ajngáa ríngè rá

Ndí inii iná mùnì gajmaà mùçdu rá

Siín ñajúún màgoo magúun gúnì gájmaà rá

Ndí khùmà nandoo gáçthúun “Ikhaáç xóó màçngòò”

Mbàyòò xí nìmàñuç

- Athani tsiníí gàj màá mbá ✓ ndí nàmàña aaç mág

Rí mà m à ñ u ç	Tsetsíí	Nguáná	Xóó tí gòò
Nàkùmùç ndí májãñç káxì gitraxì ènì			
Nàxnàxí kamí nàthàn xóo kaçnii najmaa iná			
Xó kixtaçwíí mbámbá inii iná ná xuajñuç.			
Nànì núwìin iná thanaç jamí náá ijmaa			
Nakuroçò kùmà ndí ajngáa kiçthán indu nàgùxnuu ìmbàa xàbù.			

- Arathán atsú mbiçyuu iná, athiyáá náá inii kamí náá ná najmaa nè.

Mbiçyu iná	inii	Ná najma nè

- Nakhúu xú màtiajun, kuthun xtuçwáa timbá AC

### I. Ri miçthán numuu ná inúú àngiàanç

Náá rí niengòò nìmàñuç mbá gùnç rá

Ndí ìnìguà laç mùsngàj múú ìçwíin rá

Xó gusngàj má laç ndí nìmàña laç rá



Rí miçthán numuu inúú àngiàanç ndí tsígù gini gajma tsígù riajmà.

Ndí màgoo mùnì xúgián rá

Xó kaçni guruwaa mijna laç mùxnàxí ñajunç rá

**II. Màwiçtháa ñajunç rí màgùma mbáníí**

Sá màçni mbámbá ñajunç ndí nimbánuu rá

Mbiçyuu	Rí maçni

**III. Ná rí eçyá laç rí muni mbáníí ñajunç ndí níkhan mijná**

---



---



---



IV. Arathán numuu kamí athani ndí gáçni mbámbá inúú àngiàanç ídò rí mùxnàxí ñajun kisngáá

Kajuààn drígoo mùñajunç	Ñajun ndí muni

V. Mùçngáá mijná ñajun rí mùxnàxí



# 6.XÙKÚ

Nàthàn xó khaçñúú xùkú (mbò namangùúnç mùxìñàáç, mbò kúwá rixàá, jmí xáná) ná xuajñuç jamí içwaa kaníí.





- Atadxawíin májan ajngáa kithan rawun.

## AJNGÓO MBÁA TSÍÇBU

Tsíçbu ñajúún xùkú makiin, mbò ndàà itsùún jamí najmiì. Júwee mbáça inii giaxúùn, xtáa tsí skunii, xánii, maxaa jamí mixtíí. Gíçdoò àjmà chijjìç xó bibi kàçnii, giçdoo majun rákúu, ná inuu rákúu giçdoo xó ajuànç iñuu, ikhaa ruçkhuì najmaa nàkixii jmàá, ikhaa chijjìç dí àjmà gíçdoo, najmu ndaçyá ganisuu jamí iduu ndí gíçdoo nájma mbàçyoo gàjmàá. Gùnç mijna gùwàç nagájnúú ná kúbà jmí gùnç gùwàç majan má miçtsíí. Náa júwà mbiyuu Sonageche tsínguà iguanúu nè náa xuajñuç. Asndó náa má iná muxkamiì tsíçbu jmí xukue má kúwèèç ìmbòò ná mbiyuu Kio Be “ríçyuù xdúdin”. Iyoo gáçthúun rúçkhuì ná ajngáa Distéç. Tsínguàç ná kuwiin tsíçbu, nagóó gúràrathuun mùphùún jmí xúçkhuì mangaa nagóó judiin ìmbòò xuajin ndí mbiçyuu San Jóse Lachiguirí. Náa xuajin rúkhuiìn nagìçi xua mbiçi domingo, ruçkhuì kajngó nagóó xàbù nùriçkhu raçiin tsíçbu gajmàá duun, náxa, míñà tsíga, jamí nùngùjùiin mbámbá xuàá.

Rí mbá xuàá nàgànú asndó gùwàç iduu numuu ne. Xàbù tsukue nutsí numuu ndí ná xuajin nànguá kúwá tsíçbu, bapha iyámbiìn. Núrátuùn xàbù gàjmàá ñawúún. Idò natíí mbá ñawúun nudriñii ná xtá búxà, naguáçnú nùrátuùn mbañiin tsíçbu. Ndí miçchà nagóó xàbù gúrátuun numuu ndí nànguá ìdíxiin numuu ndí nakrámùú. Ídò nàgìçdùùn naçni mika nùgìçdìí nàdixiìn, nànguá iyoo màtràtuun. Ginii ndí màthànì mijiin nawanúú mbá mbroçoon ndí mùrawíi

xugíí ambúún, ndó miçchà ndí ìmbà mbiçi nagaçùn  
gàjmà iyaç wiçtsii, ndáwáá ná iya mika nakhañúú,  
nandawo iyoo xdúgaç gàjmàá áxù. Ídò námbà xúgíí iya  
natrámiì ná ìfii asndo naçni xiguiin, àçkuì nagíçdùùn xàbù  
náçkhùún gàjmàá guma mika.  
Xúgíí rigìç ndí guçdòç màthàn laç numúú tsíçbu, gutùùn ndí  
nìnìguà laç.



Francisco Méndez Martínez, 14 años  
Lengua: Zapoteca, Yautepec, Oax. SEP. Las narraciones de niñas y niños  
indígenas. Tomo I. Textos seleccionados de los concursos.  
Segunda Edición 2008. México. Págs. 156 y 158

- Arathán numuu

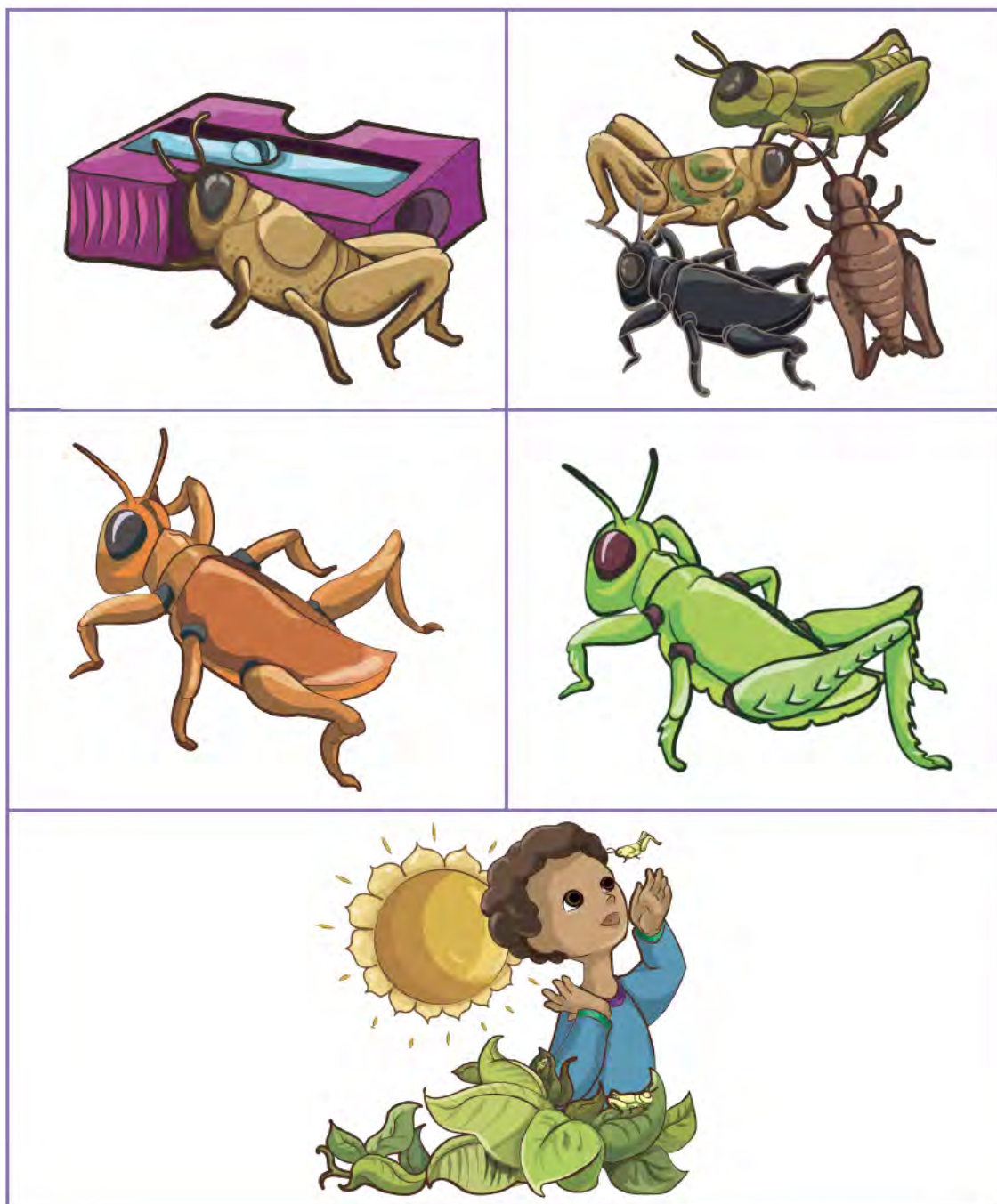
Ndí iṭhán ajngáa rá

Ndí iṭhán ajngáa numúú tsíṣbu rá. Á nathani nuu rá

Ndí kaṣnii kithán thiyáá rá

- Atiaxii xtiṣkhu jamí arathán numúú tsíṣbu

Xó kaṣnii:



Ná kúwá tsíçbu:



Ná ijmií:



Ñajunç rí màgùma mbániíí: athanì ndxákuun gàjmààç mbáa xàbù mijngi jamí mbáa iya ngàjuà rí nìmàñaaç numúú tsíçbu.



- Gùxnàxí láç kixnáxì rí naçthán xó kaçñúú tsíçbu. Gàjmaaç kùmà rígiç gùçngáá míjná ñajun rí mùxnàxí inúú àngiàn laç.



<b>Xó kaçñuu tsíçbu</b>	<b>Náá kúwèèç</b>	<b>Ná ijmii</b>
Xùkú makiin	Júweç ná Sonageche jamí ná Kio be	Gunç gùwàç májiin má mitsúún
Kúwiin mbaça inii giaxùún, skúnii, xánii, maxiin jamí mixfín	Asndó ná má iná mùxkamii tsíçbu	Xàbù nùriçkhu raçiin tsíçbu gàjmaà duun, náxá, míñà tsíga, jamí nùngùjuiin mbamba xuàá
Gíçdoo majun rákúu, ná inu rakúu gíçdoo xó ajuànç iñuu, ikhaa ruçkhuì najmaa nàkixii jmàá		Nawanúú mbá mbroçon ndí mùrawíi xugíi ambuúún, ndó miçchà ndí ìmbà mbiçi nagaçuun gàjmaà iya wiçtsii, ndáwáá ná iya mika nakháñúú, nandawòò iyoo xdúgà gàjmaà áxù, ídò naçmbà xugíi iya natramii ná ìfíi asndo naçni xúguiin.
Ndí miçchà nànguá idíxiin numu ndí nakráçmùú, ídò mika nadíxiin, nànguá iyoo màtràtuun.		Náçkhùún xàbù gàjmaà guma mika

- Atiajma jamí athanì májáan kixnáxì rí ninujnga láç

- Mbiçyuu xùkú
- Watha inii káçni gíçdoo: wathaa mbàà, xó giaxuu, xó kaçnii
- Ná xtáa
- Náá ijmiuú xàbù



- Arathán numúú xùkú mbò nuniçnuu laç



xùwán



Àga



Míxtùùn



Tsíwi



Xiyú



Àkuán



Àçma



Wáyu



Àñàç















Xó kaçñu	Á xùkú xána jmí kiraçdiin ñajuùn dxèç	Ná kúwèèç rá	Ná ijmiì rá
----------	---	--------------	-------------



Atani gajmàà marathan xó kaçñúú xùkú gàjmàá ajngáa ndí nìkùmààç.



- Arathán numúú xùkú tsígìç. Atani ikhoo màtrùwàa mbiçñúú xùkú gàjmàá mbiçyuu ganitsú ndí naçphù. Mbò naçphu iná, xuwì, jamí mbá xúgíí.

Mbò naçphù iná,

Mbò naçphu xuwì,

Mbò naçphù mbá xúgíí.



- Gùxnàxí inúú xúgíin àngiànç laç xóo jañúú xùkú.
- Athanì mbiçñúú xukú tsí mitanáxiin inúú àngiàanç

Mbò kiraçdiin	Mbò kúwá xanaá	Mbò namangùúnç mùxìñàáç
		
àga	àga xáná	àga



- Atiajma kithán mbiçñúú xùkú
- Athagíç idxaàç màtàdxawíin xó içthán xàbù naçsngáá.

**RÍ MÀMÀNAAÇ XÓÓ ÌTÀÁN:**

Ná ajngá lúç ríçà mbiçñúú xùkú rí mbeçtháán iwán fìyàç.

Náa ajngá lúç mèçphàà mbiçñúú tikhuun xùkú mbrígu nitháán jamí mbaça giaxì rí mbrígu kuaçdáá, mbá àjma jayu rí kriçkhu xóo àga kiraçdaa gajmaá àga xaná.

Imbà rí jaçyoo mààmàña lúç, ído mùçnì mbiçñúú xùkú, màjma lúç tsina mèçphàà makiin.



- Atiajma kithán mbiçñúú xùkú
- Athagiĩç idxaàç mätàdxawíin xó içthán xàbù naçsgáá.

### **RÍ MÀMÀNAAÇ XÓÓ ÌTÀÁN:**

Ná ajngá lúç ríngà mbiçñúú xùkú rí mbeçtháán iwán fiyàç.

Náa ajngá lúç mèçphàà mbiçñúú tikhuun xùkú mbrígu nitháán jamí mbaça giaxì rí mbrígu kuaçdáá, mbá àjma jayu rí kriçkhu xóo àga kiraçdaa gajmaá àga xaná. Imbà rí jaçyoo màməña lúç, ído mùçni mbiçñúú xùkú, màjma lúç tsina mèçphàà makiin.



- Atiaxí iyìç rí nithani. Atraxí xó ìgìçdùùn mbiçñúú xùkú
- Arathán numuu jamí athanì riyàç açwúún xùkú.

Wátà inii xó ìgìçdùùn thiyáá rá



- Araxnuu kitháán mbiçyuu açúún xùkú.

Gitsín ajmúú drígùún xùkhú

Nandxaçwá míxtùùn

Nandxaçwá xùwán

nawán içni àçma

naçni ajmúú jòbo

naçni ajmúú xpùçphú

nandxaçwá mbádú

nàmbiyàç tsiluç mbàç

Nandxaçwá yùwàç

Nandxaçwá ìndíí aphu phuu

nandxaçwá ngútsò'

Nandxaçwá ìñàç

Nandxaçwá mugò

Nandxaçwá xidè

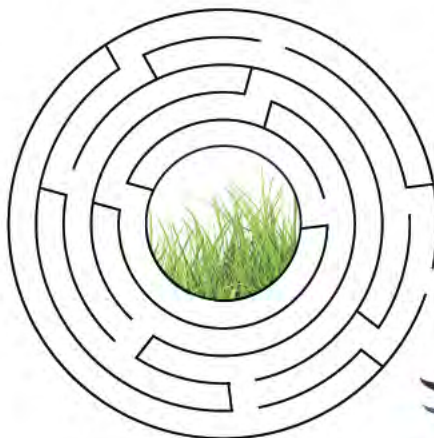
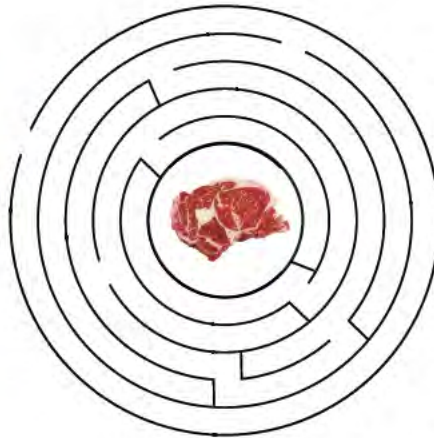
nániyùù xide ajmbàà

nandxaçwá àçdá xtílà

naçni ajmúú mbàxtá

Miguel de Unamuno

Página 70 SEP Español Tercer Grado



- Araxnuu ajngáa kiçthán rígiç.

### **RIGUÇ GÀJMÀA MBÁA AKUAN**

Mbá miçtsún mbáa akuan nìkà jayaa iyaç, àçkhùì ndiçyoo riguç rí xkuaçnii nigíçnuù, kajngó nimbáyúu akuan nidee mbá xkuíyà náa niguatuuun kháan akuán, àçkhùì nìgàfiguçíi riguç niríyàaç xkuíyà ná ràçmáa akuán niçgíi ná mixoo, àçkhùì ndiçyoo akuçan rí mbáa xàbù nandoo gáxíyàà riguç, àçkhò nijnguu akuán náa adoo xàbù níçkhùù, tsídaç nìkìxìi xàbù, nànguá lá nixíyàà riguç. Xúkhò níni jáwí mijná xùkú.



- Arathán numuu  
Nìniguàç ajngáa ráç, ná numuu rá.  
Ndíi içthán nè rá

Ñajunç rí màgùma mbáníi: Atasngájmúú angìànç àjngáa dí niraxnuu.



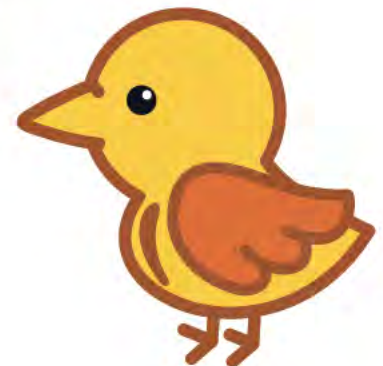
- Aratsín gitsín tsina.

Fráka

Xú màgùma: 1. Atiáxíí xtiçkhu, 2. Ataçyáa mbiçyuu xtiçkhu náá gati tsina 3. Araxná tsinuu tsina xóo jaçnii náa xkrìdoo. Ataxkamàa mbiçñúú xùkú














Th	a	k	u	à	n
S	e	y	u	d	i
V	àç	m	a	o	m
G	u	th	j	w	y
B	n	kh	u	j	w
M	d	f	n	ch	dx



- Gùñàjma jamí gusngajmúú ìçwíín rí nìxkamaa laç.
- Aratsín matrùwàa gitsín xtiçkhúún xùkú rí naxpígu wíí idxààç.

- Mbá kutháanla, guni mbáníí mbá xtuçwáa iyìç náa màtíma xtiçkhúún xùkú jamí xóo jaçñúú.

Xkrìdoo nè jaçyoo màgìçdoo mbaça ini ináa iyìç

<b>Xtiçkhúún xùkú.</b>	<b>Xóo jaçnii:</b>					
	Mbáa xùkú ñajun:					
			rixà	xáná	ndáwá	
	Rí náçkhui naçthán tsáa xùkú ñajuùn:					
			Tsí náçkhù iná.	Tsí náçkhù xuwi.	Tsí náçkhù xúgíí inii ganitsu.	
	Xóo jaçnii xtòò:					
				Tsùùn	Xna	
				Xúwàà	Tsaçtsàà	
Mbiçyu: Xtílà						

- Atambáyí ná màgùma mbaça ináa ìyìç xtiçkhu.



- Mùgíçmà ìyìç xtiçkhu xóo jaçnii ìyàá ikháán laç rí ìwàá máján.
- Atiaxĩ, araxnuu jamí arathán numuu rí gíçdoo ajngáa rigìç.

“NÀÑÀWÀN  
MÍNÀÇ  
RÍ  
MÀXÚPHÌÇ  
XÙKÚ”





## NDÍ MÀNÈ RÍ MÀXÁGÍÇNUÇ NIMBÁ

Náa guçwá:

- Mâxátà tsàjngùtigàà xùwán.
- Mâfiàjma jamí màtàxprígúu xtfín, nùkú màtàçgíí. (matuçwáan)
- Giàwàn/sùmà áthànì ídò màtiàxí mbá jàçni ná rìgà.

Náa xaná:

1. Giàwàn gúçni gajmíá lúç xùku tsí gáçdáá ndáá ndáwúún.
2. Mâxákuíjñáá nikhuáa ná xaná.
3. Tsùmà gúçni náa mañíí.

Ináa. Àjma (pág. 2)



## NDÍ GÚÇNÌ RÁ

**Xí niçkuà lúç xùkú rixà jamí xùkú xáná:**

- Xúçni thana mǐjná ikháán lúç
- mùçguà mbá nachà náa guçwá thana.

**Xí niçkuà lúç àbùç:**

- Xúçni thana mǐjná ikháán lúç.
- mùçguà mbá nacha náa guçwá thana.

**Rí xuçni mbá jayu:**

- Xúçni thana mǐjná ikháán lúç
- Mâxátríyà iyaç guéenç gajmáá rawaanç.

**Xí niçkuà xùkú lájuin:**

- Athanì thana xáná xí nàmàñàaç.

**Rí ràgíçmaa.**

- Mâxátsiçñáá mbàyùç rí màthànì thána minàç xí niçkuà xùkú.  
Ayuç mbá nachà náa guçwá thana xí niñawáá ná inaç, aphaa bùç,  
jamí xí naçñaac gakhì tsiyoo athàçgí xìç numuu rí nàgàdíí içdiaaç.

Ináa atsu

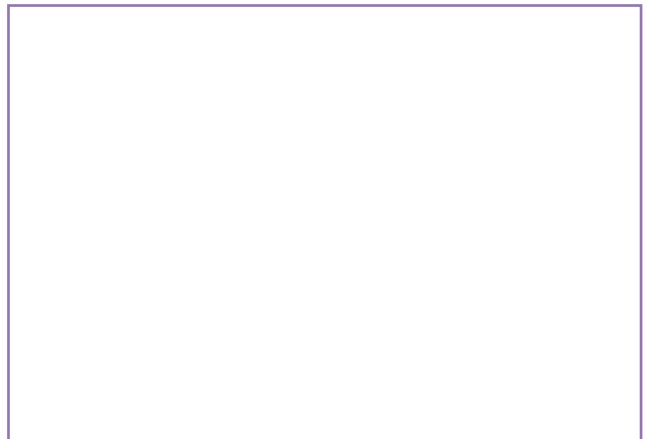
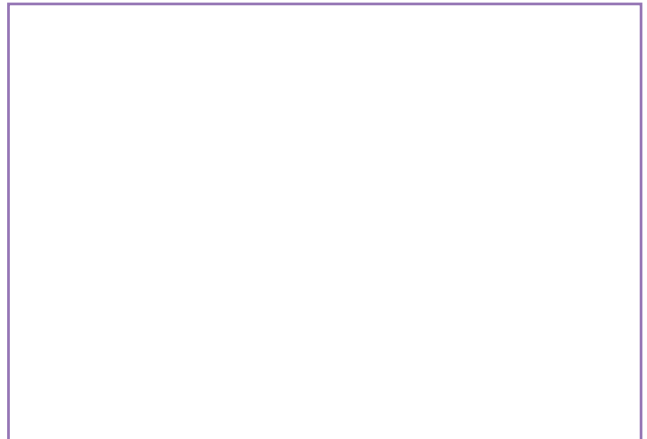
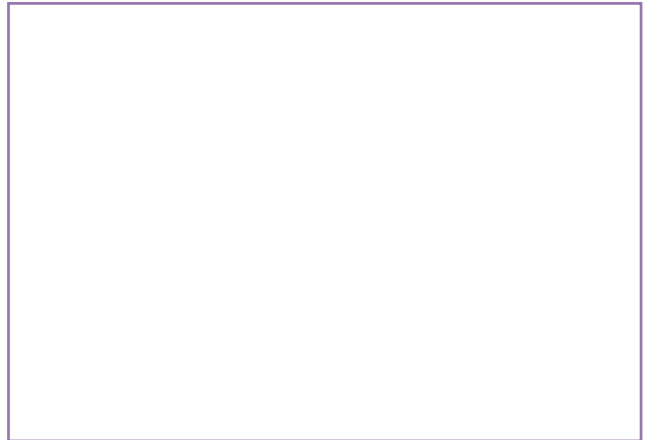


Mbàyòò xí nìmàñuç

- Nàni mbánuu kixnáxì rí ndiçyá janii numuu mbáa xùkú.

Màthàn numuu mbáa xùkú, ñajuunç rí nàmàñuç jamí màthàn mbá atsú rí xóo jaçniî.

- Aratháán atsú xóo jaçni mbáa xùkú.



- Xi niraçdáá gáçkhù náa kitriçñàa, atrígu inuu xàbù naçngáa.



- Athanì ñajun gajmiáaç àngiàanç kajuàà ginii.

- I. Rí miçthán numuu ná inúú àngiàanç  
 Dí nìmàñaaç rí mbá gùnç rá  
 Ndî nìguaç la musngàjmúú içwîin rá  
 Xó gusngàjmá laç ndí nìmàña laç rá



Rí miçthán numuu inúú àngiàan ndí tsign gini gajma tsign riajmà.

Ndí màgoo mùçni xúgiáan rá

Xó kaçnii gúrùwa mijná laç mùxnàxí ñajunç mbá xúgiáan laç rá.

**II. Màwiçtháa ñajunç rí màgùma mbáníí**

Ndí ñajun mùni mbánii rá

Tsáa màçni mbámbá ñajun rí nithuun rá.

Aratháán rí màgùma gáçni mbámbá kuthuun.

<b>Mbá kuthuun ñajun</b>	<b>Rí màgùma mbáníí</b>

**III. Náá rí ndaçyóo rí màgùma ñajun rí nithuun rá.**

---

---

---

---

---

**IV.** Arathán numuu kamí múçnì mbáníí ndí kaçniic mbámbá inúú àngiàanç ídò rí mùxnàxí ñajun kiçsngáá.

<b>Mbá kuthuun ñajun</b>	<b>Rí màgùma mbáníí</b>

Mùçsngáá mijná ñajun rí mùxnàxí rí màràñá lúç.

(69.L1.LT.PL6.2G.Mé'pháá)

# 7. TSÍNDXÁKUN RÍ RÍGA NÁA XUAJÑUÇ JAMÍ IÇWÁ XUAJIN

Ndàyòò xó jaçnii ikhoo jùmà, xàbù tsí ginuu nuthan ajngáa tsíndxákun náa xuajñuç jamí ìçwá xuajin.





- Atadxawíin tsíndxákun

## AJNGÓO XUAJŃUÇ

Xàbù wanuu nuthan xóo nìgìçì xuajin náa júwá xòç àjmiì xàbù tsí niwáçnú màjùwá, tsímàñà xùç náa niguwáç, nákhí xóo tawáçnu xàbù; indòó xùkú gajmà ixì ríga inuu mbaa. Ixì rí itháán nùnì núwin xòç ikhaa ñajuun ixì chábuç. Xàbù tsí niwáçnú, nìmìdiún, niwáçdiin mbaçiin ìjìn, itháán mbaçiin jiáma.

Ikhaa jngó mbaçiin gòço niguwá xuajin mbríçkhá. Xó ìkà tsígu xúçkhù nawiçthiin xàbù. Guçwá rí nijuwee ninì mújúùn gàjmàá xkuíyà, ràxà mbámbá guçwá phú xàç nijúwá xàbù. Ikhín máç niniiç, ikhín máç ninì mújúùn ganitsu. Asndo xóo xkuaçnii júwá xàbù xúgìç.

Indòó guçwá rí nàçkhà ra xtiçkhuu naçni májáan, nánguá najmaa xkuíyà gàjmàá ràxà, nákhí nìgìçdùùn niñajuìin joyèè mbá jùmà rí mambáyúu màwáxiin. Xó máç nduçyáá lú rí xkujndu naxpígàa rí màgùma. Nakhúu rúçkhò ñajunç rí ràkhóo màgùma mújúun ñajunç.

Xkuaçnii máç xúgìç tsíyu gúwàa jùmú xàbù munì ñajunç. Rí guçwá dxákuun jamí xàbù tsí nándúún munì thúngaa, tsúçkhò ñajúún tsí maphú nùxpìçtháán lúç, nánguá iyoo gúwàa jùmàç lúç rí mùçni máján lúç ñajunç.

Rí mbuçyá mbiçñúú xàbù maphú wapha nigíçdiin niñajuìin tsùdù jùbàç. Xúgì nàkà raxtikhùu, ìndòó ixì nudu xàbù mbá tsíguì. Rí içwá nudu xàbù ñajunç ináa idu. Ñajunç rígi nuni xàbù nuruthin iná idu nagòjuèè, ikhaa jngó nutsìi ixì, duun, ràmbò, yaja.

Rí xúgì, geçtsè nákhí wajyúú mitsaan nijmàà rí nidu anùú tática lúç. Asndo kafé nángua najmaa xúgì.

Xúgì rá fikhuun xàbù nuñajunç mbaa, nunì guçwá. Xuajin rígi, lájuíin, mbá àjmii xàbù júwá mbá fikhuun ìjin guáçdáá xtiñúún.

Galdino Hernández Hernández, 10 años

Ajngáa: Náhuatl

Ahuatzintla, Huejutla, Hidalgo

SEP. Las náarraciones de niñas y niños indígenas. Tomo I. Textos seleccionáados de los concursos. Segunda Edición 2008. México. Págs. 50-53



- Athani ndxákuun inúú àngiàanç náá rí nifraçààç awúun ajngáa xkáçtsa wajyúú “Xóo nìgìçi xuajin”

Tsáa içthán ajngáa wajyúú rá

Náa rí niwáthá rá.

Xó nijuwá xàbù wájyú rá

Xó jaçni juwá xàbù xúgì rá



- Athanì tsiníí gàjmàá mbá ✓ rí gako.

	Gako	Ràgáko
Ajngáa tsíndxákun wajyúú náçthán xó nigíçii		
Guçwá rí giçni nigumá mujun gàjmàá jaçné rí máján		
Xúgí guçwá rí ríga nàgùma gàjmàá xkuíyà gàjmàá ràxà		
Indòó ixí nudu xàbù tsí júwáç xúgì		



- Atadxawíín xóo jaçnii içthán xàbù naçsngáa.

### **RÌ MÀMÀÑA XÓÓ ITÁÁN.**





Ikháàn nùgíçdíín nùthàn xòç ajngáa tsíndxákuun gàjmàá githun:

Nákhí wajyúú, nákhí niçni, mbá mitsú, xó jaçnii, ído nithán mbá gaçkho jamí mbá rí giçdoo numuu wéño drígòò ajngáa wáyúú nájma xòç ajngáa rígiç: xúgìç, mbá nachà, mùçnì, àkhò rí, ídò rí, xuçkhù máç.

Xóo nùthàn xòç ajngáa wajyúú, xó nambánuu nè najma xòç ajngáa: Wámbà, mbá xkuaçnii, nirígà, nithan, nigíçnuu, xkuaçnii giçmaa mìçthán mbá ajngáa wajyuu gajmàa mbá tsíndxákuun.



- Màràthàn ajngáa tsíndxákuun wajyú rí nithadxuun jamí gàjmàá ajngáa rí nìmàñaag.

<p>Dí nirígà ginii</p> 	<p>Di nirígà ndáwáá</p> 
<p>Àçkhò rá</p> 	<p>Dí nirígà rí wámàbà rìgòò</p> 

- Atiajma jamí màtsàmájáan rí nìthà míjné laç.  
Mbíçyuu ajngáa xkáçtsa  
Àjmàag ajngáa rí nãagiçduu, rí nixtoço, jamí rí nandámàbà
- Atadxawíin idxùù ajngáa jamí araxná tsiníí ajngáa tsíndxákun wajyú.

<p>Xàbù tsí nixkamii àjmìi xùkú</p> 	
<p>Atasngájmaa ìgè gàjmàá xùwán.</p> 	<p>Atasngájmaa ìndíí gàjmàá gàá.</p> 



- Mbámbá kotho m̀ixnàxì ajngáa tsíndxákun.
- a. Athani nuwii:

Xóo mbiçyuu ajngáa xkáçtsa róç	Ná tsí xàbù nuthan róç	Ná rí jùmà ginii gíçdoo ajngáa xkáçtsa róç

- b. Athanì nuwiin jamí athaní xóo jaçnii ajngáa xkáçtsa:

Ná rí nirígà ginii róç	Ná rí niríga ndawá róç
Àçkho rá	Xóo jaçnii rí wám̀bà ríçòò rá:

- Ataxnàxì inúú àngiàanç ajngáa tsíndxákun rá.



Athanì mbá ajngáa tsíndxákun rí nithadxuun xóo xtáa mbáa xàbù mijngi.



- Arathán numuu xóo jaçñii ajngáa tsíndxákun rí nithan àngiàanç jamí athane rí màgùmà ñajun.

Atasngujmàà tsina rí jaçyoo, xóo jaçñii ajngáa tsíndxákun.

<b>1</b>	2.- Ìgè gàjmàá xùwán.
<b>2</b>	3.- Ìndíí gàjmàá gàá.
<b>3</b>	1.- Àjmíi ràgàba, mbáa tsí mbàà, ìmbàà tsí lájuíin.

**Mbò kiraçdiin**



Atasngájmaa ìgè gàjmàá xùwán.



Xtiçkhuu ìndíí gàjmàá gàá



Ràgaba ejmbà, ràgaba lájuíin

**Jùmà ginii**

Ìndíí mbàà niçkhùù gàá lájuíin.

Ràgaba ejmbàà naçthán numuu ràgaba lájuíin.

Ìgè gàjmaa xùwán nimbayú mijníí xóo mùphíi ganitsu

**Jùmà máján rí mààmàñuun adà**

Ràgaba ejmbàà nàkà xóo máç nàkà tsí lájuíin: Ndàà máç numuu maçthúùn gèçthèe rí ràmján ìkà xí xkuaçñii máç nàkè mangaà.

Xí najanáaç lájuíin rí mètso, mà xá tsàgajyíí, raçkhá ndàà rí thiyáá.

Ìgè nimbáyúu xùwán ìçska rí màjanáá màkueçtso. Nithúun rí mbá mitsu mandxaçwá ìmbà mitsu màxá ndxaçwá ído nàkà jayáa rundú. Asndo àçkhù nigìçdùun niçni ngàjuàà xùwán ìska.



- Arathán numuu jamí m̀ǹǹajme mbám̀bá kothoç xó jaçnii nirígà
- Atadxawíin xó jaçnii rí nàçthan xàbù naçsngáa

### RÍ M̀M̀ǸǸAACH XÓO ITÁÁN.

Xóo gíçdo numuu ajngáa tsíndxákun, giçmaa mùçni mbàà numu rí nambáya lú tsíndafigáa lú xóo màjuwa. Nduçyáà ikha máján.



- Àtsa mbánii mbá kitháán tsíndxákun

1. M̀ràtháán mbá inuu iyìi ajngáa tsíndxákun rí nathadxawíin

Mbíçyuu ajngáa  
tsíndxákun

---



---

Jùmà giçnii

---



---

Xàbù tsí juwá açwun  
ajngáa tsíndxákun

---



---

- Atiajma jamí atsàmájáan ikhà jngó mìtháán mújúun ajngáa githun.
2. Mbá ìyìl màthànè xtiçkhuu jàmí màthàníí ikhoo ajngáa tsíndxákun rí màràthán.



Aráthúún xàbù mijngi xthañúú jamí tsí nambáxàà gajmiaaç, ajngáa tsíndxákun rí nirátháán.

- Aráxnuun ajngáa giçthún, atruwaa gàjmàá mbá ikhoo, náa rí nariçñun mbábá.

Numu rí, gàjmáá, jamí, ído rí, àçkhui, xuçkhuì, máç, embégo, ndàwáa, kajngó.

Ajngáa rí narúçwá minàaç xóo jaçnii ninújngoo, xúgìç, ndawá

1.- Nákhí lájún.

ninújngoo

2.- Tùçyá

3.- Gùjuíf.

4.- Rìxíí.

5.- Gátsíí.

xúgìç

6.- Nawíí.

7.- Mbiçyá.

8.- Tsetse

9.- Mbrígu.

10.- Ndawáá

ndawá

11. Mbùjú máç

- Athanì gajmàà rí màtàxnàxí ikhaa ajngáá tsíndxákun jamí tagiçma xkuíyaç agòò ajngáa rí nájmaa.
- Aratháán ajngáa tsíndxákun drígà.







- Araxnuu ìmbà ajngáa tsindxákun.

### **AJNGÓO MBÁA ÌGÈ GÀJMÁ XÙWÁN.**

Mbá miçtsú nixkama minàç xùwán gàjmaá ìgè. Ìgè niraxù xùwán: Ná numu ikháán rí maphú tsàjuàánç róç.

Àçkhò niçthán xùwán, -ñàçñiç nànguá naxnítsiç, numuu rí tsíñajunç.

Tsí nicni: Tomas Juarez Palacio.

Tsí r



- Arathán numuu ajngáa jamí tagída xkuíyà agoo githun rí nuçthán lúç màríga.
- Araxnuu mbaça miçtsú gajmaá açwá gakhe. AR
- Araxnun jamí atiaxi rí nágiçnuu githun.



Rì xíí(ni)	Xúgiç(náa)	Ndawá(ma)
Nigáyuu dxáçgu nìkaa goçoo.	Nagáyuu dxáçgu nàkaa goçoo.	Magáyuu dxáçgu maçgaa goçoo.

- Atadxawíin xó jaçnii naçthán xàbù naçsngáá.

## RÍ MÀJMÀÑAAÇ XÓÓ ÌTÁÁN

1.- Mà xá fraça lu, rí muçthá mijná nùmù rí náxtikhuu rí nàgùma.

Ajngá ló Mèçphàà nuçthán ñajunç rí noçnè wájíí mbiçi.

Githun rí naçthán xóo jaçnii ñajunç rí nàgùma jamí rí nagiçnuu ajngáa (naxtiçkhu, jambáxu) indóó xí neçnè má lú nè (wapha, rixíí) (xúgì) xúçkhò màgoo mùçni ló nè ndàwáá.

Nikhù niçphù

Nakhù naphù

Miçkhù mùçphù

- Atani gáxii wájíí mbiçi ñajun rígì.

Wapha - rí xíí	Ràgaba wayuu, ñìkixì
Xúgìç	Ràgaba wayuu, nàkixì
ndàwáá	Ràgaba wayuu, màkixì
Wapha o rí xíí	Ñìkà ìjngíí gàjmàá tsìjní.
Xúgìç	Nàkà ìjngíí gàjmàá tsìjní.
ndàwáá	màçga ìjngíí gàjmàá tsìjní.



- Atiáxii xtiçkhu jamí arátháán mbá ajngáa wájíí mbiçi, gàjmàáç ajngáa githun rí gati awúun èjnà.

Nuthán	Naçphíi	Nàka
Nuthan	Nakueçtso	Nakixiin
Kháçu	Magùxnuu	Nagóó
Gìtsín	Nutsín	Nakixi




---



---



---




---



---



---




---



---



---




---



---



---



- Atiajma jamí tsàmájan rí wáxi
- Kitruku wíí iyiç rí jagò mbiçi, gònç, tsígu, ayuç tsudu xó màgùma ñajunç.

Atiaxií jamí araxnuu ìmbà ajngáa.



Niwatsaço rí màxtaá.



- Arathán numuu  
Ná rí içthá ajngáa rá  
Tsáa inu ìkhà rá  
Tsáa niçtháán rá, ndí numuun watháán rá.  
Xó mbíçyuu ajngáa  
Ná rí jagò roço mbá iyìl rí naka inu mbá xàbù.

Mbayòò xí nìmàñuḡ

- Athani tsiníí gàj màá mbá ✓ ñajunḡ rí nàmàñaa máḡ.

Nàmàñuu	Tsétse	Nguáná	Xó ndaḡyoo
Tsímiñù ído rí nataxnáxè mbá ñajunḡ.			
Nafroḡòò ajngáa rí nàgùxnuu mbáa xàbù			
Ndàyoò xó naḡthán ajngáa rí màḡni ñajunḡ.			

Athani mbá ajngáa tsíndxákun drígòò ìmbà xuajin, màjmaa xóo iḡthán ikhoo jamí nguáthà mbiḡi.

Athani gáxíi ikhoo jùmà tsíndxákun káxì rí niráthán.

Xó bíḡyuu ajngáa tsíndxákun

---

Xàbù tsí nambáyuu máá.

---

Júmá giḡnii

---

Jùmà rí màjà naxná ajngáa tsíndxákun.

--	--	--



- kiratáán, rí naçthán xú màtiajun kuthun xtuçwáa timbá.

I. Rí miçthán numuu kuthuun.

Ná rí ñajunç nimañu mbá goç rá  
 Náa rí nànguaç matasngajmu içwíi rá  
 Xo mòsngàjmi rí nìmàñúú ikhiin rá



Athanì ndxákhun inu tsígu gini jami tsígu ríajmùù.  
 Náa rí munìi mbá nduç rá  
 Xo gúwàa mbá ñajunç rí nuxnáaxii rá

II. Màwiçtháa ñajunç rí màgùma.

Tsáamaçni mbámbá ñajunç rí nithuun rá

Mbiçyuu	Ñajunç rí màgùma

III. Ná rí mbàçyóo màjmaa mùnì ñajunç rí niçkhu rá.

---



---



---



---

IV. Arathán numuu jamí mùnì mbáni náa rí maçni mbámba kotho awuun rí mixnáxi rí giçsngáá

Kotho rí nañajunç	Ñajunç rí maguma mbáníí.

V. Athani gajmàà rí màtàxnàxí ná kixnáxi rí niwaçsngáá.



# 8. NDXÀÀ RÍ NAGÁJNUU NÁA XUAJÑUÇ.

Ajngáa xkatsa ñajunç rí nàni ikhúún, angùwí jàmí xúgfí xàbù  
tsí júwá gajmaa nindxò none ndxàà ná xuajin.







- Athagíiç idxaàç mètàdxawíín rí nàguxnuu xàbù naçngáa jamí arathán numuu.

Mbiçi ndxòò ñajun

Mbiçi ndxàún ijin

Mbiçi ndxàwún nánà

- 1.-Ndxòò ndáyáa tsigu
- 2.-Ndxòò xaxtu
- 3.-Ndxàà atsú vierne

- 1.- Ndxòò bìgù.
- 2.-Ndxàà mbàà rí nagáynu xuajin.
- 3.-Ndxàún wàjin.



- 1.- Gònç gini: mbiçi gini. tsigu nuxiç.
- 2.- Gònç ríajmà: mbá skíñú akhù. mbiçyu xfiin tsiáma.
- 3.- Gònç ríatsú: mbiçi, gùwàç nítsu, gònç, atsú, tsigu, akhù níumbàà, gùwàç nítsu ìmba skíñú, gùwàç nítsu ìtsù. Nigájnàa yatsi jùbaç ñawúún xàbù katsúún.

Mbiçi ndxàún tátà

Tsá xfikhu naxnàxii rá.

Ná rí ñajun nìrìga ajngáa xkáttsa rí mijngi nigíçñíí angian rá, arathá nà rí nàta snúwin.

- Athani mbá xtiçkhu wájii ñajun rí niríga natàsnuwiin.

Rí nìdxawuun ná ajngáa githán	Ìçwá rí nàni núçwin

- Athagíç idxaàç màtàdxawíin xàbù naçsngáa

### **MBÍÇI RÍ ÌWÁ GÍÇDOO NUMUU.**

Mbá jañii tsíguwii kuáçdáa luç mbiçi rí iwá gíçdo numù, ikhaa ñajun rí naríya luç ndxàà nàrmáçáan àkiàç luç mbá ñajun ajngáa xkátsa niríga. mbá gònç rígi nuni ndxàà ìmba xuájin ndawaa gàjma Mixíí, içwá mbá xúgi xuájin tsí nawá rigàà ndáwa Mixíí, mbáçiin xuájin tsí ndáwàà gáçmii Mixíí nuni ñajun ná nàrmáçáan akuin muçni ndxàà mbiçi ruçkhu, mbá xkridoo gonç rígi.

Mbá xúgíí numbàà

Xúgíí numbàà mbiçi gamáku iyaç

Mbiçi ndxòò ñajun

Ndòò máç mixíí

Xkujndu mixíí

Mbiçi ndxàún nàna

Rígà ìçwá mbíçì gòç tsígu naríga ndxàà mbá xuájin, rígi mbiçyù mbaa tsiákhĩ: Rí tsúkha, ndxàà, mbáça inii rí matsamákúú, gĩtsián.

Tsiçñuu má asndo gònç mago maráthan rí giçdo numùu, mbáçiin xàbù guçwá naçni mbá, mbáça, inii najun naríga mbíçì. Gòç, tsígu rúkhu.



- Athani ndxákuun inúú àngiàanç mbiçì, gònç, tsígu, rí ìçwá giçdoo nùmuu natiaxii ikhán, xúkho máç àngiàanç, jamí ñajun rí nàgùma.

Mbíçì, gònç, tsígu rí ìwá giçdoo numuu.	Mbíçyù ndxàà	Dí ñajun nàgùma

Matsa mbánii: atraxuún àngiàànç ná rí mbíçì, gòç, tsígu ìwá giçdo numuu, ndxàà, dí ñajun nagumá ná ndxàà.



- Arathán numuu mbá ndxàà rí ìwá giçdoo numuu náa xuajñaç, jamí tsagáxii ìyìç naçtha rí niríga.



Mbiçyu ndxàà

Mbiçi, gònç, tsigu, nagájnuu ndxàà



Ñajun nàgumá mbánii. Nambáxìin.



Xàbù tsí numbáyii na numbáxìin

Mbáça ñajun ná ndxàà



Giçdoo numuun ndxàà

- Ataxnáxi mbá ikhoo òyìç naçtha rí niríga.
- Atambáyii ná màgùma mbáçni xó jaçni naríga mbá ndxàà.



Atriyà mbá ñajun xó jaçni mihnáxè, xkuáçni mbìçyáá ná tsí xàbù muni mbá ajngáa xkátisa.



Àçkhujiin mbáçiin xàbù tsi muthawii ajngáa.



Àgùçni gajmàà ñajun rí màrigá.



Gònè lá githán rí mùthàn mijná xàbù tsí muni ñajun.



Mbìçyá, athane máján jaçni rí ndáçñúú.

- Àtaxnáxi inúú àngiànç ñajun rí màrìgá
- Atiáxii jàmí arathán numuu xó rí gá nambáyu ajuànç nuçxì ná ndxàà drígà lúç.

Náa numun nájmúú xàbù mbá ndxàà gamáku tsúkhaa rá.



Ajmúú indlí:  
 indlí, xìçñú, xtángldl, tsòton, àñàç, gàyú, àga, gòç,  
 iñàç, ègè, içkhà, xtúájln, xùwán, tsíwl, dxáçan.  
 Ixi Inu xùkú. Rí najógo Inu xàbù.  
 Pañíto. Naxtoço ldxu xàbù.  
 Xtéadi. Nàrlgu ldxu xàbù tsí naçslan.  
 Ixi mbàç. Rí nàkà ratsjll xàbù tsí naçslan.  
 Xtíln. Mbámbáa giçdoo xtíñu.



- Arathán numuu jàmí aratháán rí májan xuçkho ràràjájáç içni ajuànç nuxìç.

Ná ijmaa né rá.	Majan	Ramájan
- ajuwanç nàgùwí xtíkhu. -Mixúçma xtíkhu ndáçya. -Magiçxii mbá xtíkhu ndáçya.		
-Mataxáwin mbá açmuu. -Màratha ráça jàmí matrigú rí nithá ráça. -Màtrigú jàmí màtaxumá mbá ajngáa.		

- Atadxawíin jàmí arathán numuu iɕwá xó ijmaa mbaɕa inii ajuànc̣ nuxiɕ nambáyu màrìgá gitsí.



Gitsín ajuan namajngàà maphú mitsan nè mbá ndxàà, ijìn, jamaɕ jàmí xàbù wanu, nanigùn ido rí natsímùn na ajuwan gitsí, nátsí iɕne gitsí rá.

Xàbù tsí nuni ajuwan gitsí, ikhaa gijma mijná nuɕni mújún ajuwan naxngúxèɕ, ajuwan tsimbii, ajuwan jndí natuaɕan, xkraɕndí nawan idxun.

Ikhin nunì kùmàà gitsí najmùùn jumùù rí niɕni gámàà jàmí xúɕkho nuni kumàà iɕwá.



- Arathán numuu náá rí iɕwá jàɕni ajuànc̣ nuxiɕ najmà náa ndxàà.
- Araxnuu ìmbà ajngáa rígi.

## NDXÀÀ DRÍGÙUN WIXARITÁRI

Ikhààn xó huicholes nuníxo ndxàà khajngó maxún mújúun ruçwa khajngó màrigá muújúun ganitsu numùn rúçkhuin nutha mίjna xòç gàjmaá ikhaa anà luç mikhuí Nakawe. Rí ndxàà xàbù wánii nuxiyaa àñaç, nánà nuni ñùù. Mangaa nuniin guwan dīin, jāmí gúwan ixí, nguána nunin gúwan tsidīin.

Xí rígà maç ganitsu ginii nuthán jañīin Nakawe, ído rí nagájnuu àçkhà, ikhà Marakame náçsian, xó má xàbù nuxtájma mijná ñaçñú mùjmu; ído rí najaná ganitsu anàç lúç juwue xúgii nixtájma mijná ñaçñú akho natrígiin naçpitsii. Naçphīi ñùù náçwààn guwa. Rí ndámbùú nawádīin nusien mbá nawàà na gíç aguç, wákhíi nagúun guçuun mbuyáa na rí içwá ñajun munì.

Ìmba mbiçi nawáxùùn munì iwáá mbaça ganitsu muphì wákhì, iwá mitsàn nagajnuu ndxàà ído rí juwá mbaçiin nánà núnù. Xó máç táta nàràthun huichol jamí ikhan xó nùsian. Inu ixì xapha núdii ajmún.

Ndùyà xaç xuç tikhu niní mbroçon, nakuaa munòç xó. Ìmbà mbiçi núná xó magátà ñaçñú xkuaçnii ndámbàà ndxàà.

Quirina Arellano de la Cruz, 13 tsigu

Ajngáa Mephaa: Huichol, Mezquital, Durango

SEP. Las narraciones de niñas y niños indígenas. Tomo I. Textos seleccionados de los concursos. Segunda Edición 2008. México. Págs. 44-47





- Athani ndxákuun inúú àngiàanç rí nifráçaç.

Náá rí naçthan rá.

Nìnìguaaça ajngáa kithán raça. Ndí numuu rá.

Athani gajmàà ajngáa kithán gàjma açwá gákhì.



- Araxnuu githun jamí arathán.

Mbá nachà nàgùma ñajun na awúun ndxàà.

Tsín ñajúún nùnì rá.

Ñajun màgùma na ndxàà wìxàritàrì			
Gìsian	Nuxnáa àñàç	Ajmú	Nùnùç
Gìsian	Mùphu	Ndiçyáa xá lúç	Nùnùç

- Àtsìgáxii rí ndáçyó, gajmàà xtambáyúu xàbù naçsngáá

	Ninújngoo	Xúgìç	Ndawá
Ninuç			
Nuxnáá àñàç			
Nùnùç			
Gìsian	Nìsian	Nàsian	Màçsian
Nùnñin			
Nakho			
Ndiçyáa xàç lú.	ndiçyáa xàç lú.	nduçyáa xàç lú.	mbuçyáa xàç lú.
Ajmún			

- Atiaxè jàmí arathán xó jaçnii kiçthá githun
- Aratháán gajmiáa àjngiàaç, atasngájma mbá iyìç ndxàà rí natsanuwii.

## 1.- Ginì atraçà xó jàçni mbambá ndxàà.

Ndxàà ajngáa xkáçtsa, xó naçthá mbá chídí.  
Ndxòò bigù.  
Ndxúú wájin.  
- Mbíçyuu ndxàà:  
- Tsí numbáyíí:  
- Najun rí nagùmá jàmí tsáa ñajùn naçni nè:  
- Giçdò numúu ndxàà  
- Xó ijmaa ajuwanç kithán rá:ça na ndxàà:



## 2. Xúgì gùçtháán ná iyì kotho rí niríga jàmí gùxpíçtháa githaan.

Krídoo mbá iyì kothon.

Mbíçyù ndxàà gajmàa rí tsukhá. \_\_\_\_\_

Xàbù tsí nunì.

Giçdo numuu ndxàà

Xó jaçni ñajun (na rí nagùmá jàmí tsa ñajùn)

Xó ijmaa ajuwanç kithán rá:ça na ndxàà.



- Atiajma jamí tsàmájan iyìç kotho kitháán.

- Atiaxì jàmí arathán xó jaçnii náa ndxàà

Mbá inii jàni xó madróçoo màrìgá ndxàà.

## NÀKÀ AJNGÁA MÀRÀXTAA.

Abad Salazar Cano, táta tsí jayá  
ikhoo anùu ìjìn na guçwá gisngáá.  
Mbaa Miçxaa, Mbaa Tsiakhi.,  
Gùwàç nítsu mbiçi, goç wisu, tsigu;  
witsu ñúmbàà, gùwàç nítsu ìtsu.  
Tata, xàbù naçsngáá, Asuncion  
Hernandez Rosales, tsí jayá idxu  
ñajun na guçwa gisngáá “ADOLFO  
LOPEZ MATEOS”.

Ikháan, nàruwa mijnáa xoç numu  
nandaxo, rí màtruwii angiaanç  
xàbù nusngáá ri màjuwá mbá  
gagi. Mbiçi gùwàç nítsu, ìka goç  
fiwitsu, tsigu; witsu ñúmbàà gùwàç  
nítsu ìtsu, akhù ìka idu àkhàç ri  
wakhíí. Na guçwá mbàà rixòo  
guçwá ñajuíín, Mbaa Miçxáá.  
Wáthii xoç rí màjuwa la gàjma  
nindxaç xo, xuçkho ma mangaa,  
nàràxáan la.

# MÌTHIAMIAKUÍÍ ÀÇGÒ

**08-03-2018.**

Ñajun rí mbúçyáá ló:  
xtángoo rí nathán mbáá  
numuu àçgò

**Màgiçdun na:**

**Itsí Giníí, 3:00 rí wakhíí.**

**Juya idxuu xàbù nuçsngáá,  
guçwá gisngáá**

**“BENITO JUAREZ GARCIA”.**

# NAXTUÇWÁA ÑAJUN.

Mijnaguwa mbiçi, gunç juwan, witsu ñúmbàà, gùwà nĩtsu ìtsu.

Mbaa Miçxáá Mbaa Tsiakhíí.

Gùwàç ika idu àkhà rí miçcha.

Xàbù nusngáá.

Gìsian, kitharaça, gitsí.

Xàbù wanii gajmí ìjìn.

---

Na rí kithán rígi, nithiyà rá, ná ñajùn neç rá.

Mbriçgu thiyáá rá. Wájìn thiyáá rá.

Ná rí màgoo màjmàa maçgà na ndxàà rá.

- Arathán gajmiaaç àngiàanç mbá iyìç xtoço xó mixnáxè mbá ndxàà, athanì xó içthán xàbù naçsngáa.

Araxnuun mba iyì rí naçthán xó niríga.

Atráwí ndxàà rí màgo miçtháán xkridò.

Athaçyá ná rí ñajun màgoo mithán ná inù iyì.





Ndxàà, magò  
magumá inuu mbá  
iyì. Xóo jayá ikho  
mixnàxè ñajun.



Ndxàà, magò  
magumá inuu mbá  
iyì. Xóo jayá ikho  
mixnáxè ñajun.





Inùù ìyì

Xàbù tsí naxná ìyìç

Mbíçyuu xuajin gàjmàá mbiçi, gòç, tsigu.

Mbíçyuu xàbù tsí nàbriçgú

Lájuiin ajngáa nàka inùù xàbù.

nguáthà ìka idu àkhà maxnáximeneç

Ikhoò xò màjànî.

Athánè ikhan ajngáa

- Atiájimà jàmíá atsimájan ajngáa

Kaxè jùmà gitráxè gaçnè.

Májan giçthán githún.



- Ataxnáxì inúú àngiàanç ajngáa rí nìgùmà mújúun.

Athánè gajmà tsina mèçphàà.



- Athaçgĩç idxààç màtàdxawíín rí naçtháan xàbù  
naçsngáa

### MIÇTHÁÁN XÓO MUÇTHÁN MIJNA LÓÇ

Idò nguána nutháán lóç nawátháán mbá ñajun rí nirígà mbá miçtsu ndáçya lóç, mùçtháán xó marígà ajngáa xó içthá mbá xàbù.

Nayáxù nguánà ñajun idò naçthan rí mbá ñajun niríga muçthán mijçnà lóç, giçmàà mbùçyàà rí joyèè mbá ikhò mbaáç na nagìçdùn kotho.

Xkridò

\_\_\_xtàà nanì mújun ganitsú

Xkuáçnii maç, ndà arígà mawánù ekhò jàmí gìnì tsíçnà. Rí màxtúçwáa nuthá, nàgìçmá mbá tsíga o mbá xngáñá gráxi.

Mbá miçtsú xàbù naçtháán içthán xó ríga muçthán mijná lóç mangaa najmà ikhò mbijua.

Xkridò

\_\_\_xtáá mbá lájuwin ningò\_\_\_niçthèn ikhà

\_\_\_xtáá mbá lájuwin nijngò\_\_\_niçthèn ikhà\_\_\_maçgà na goço.

- Aráxnúu ajngáa jamí athani tsiníí gàjmàà mbá ✓ tsí giçdo mbá ajngáa xó mùçthán mijna lúç, xó naçthán màgùma.

Nikuá gúçtsin xòç na xkuà gitsin. Ídu rí niwaçdiin xo, Luis nìwengoo nakhúu mújun. Manuel nìkaa jayaa na guçwá.	Nikuá gútsín xoç ná xkuàà gitsín, ídu rí niwaçnú xòç, niçthán siànç Luis: Niñawúún nakhúuç. Manuel niraxùù: màmbáyáa dxóoç Luis niçthán: ayuç chúun goçóç dxóoç. Àçkhò rí Manuel, nìkà ganiñaç Luis goçoo.
---	--

- Aratháán ajngáa gajmaa xó mùçthá mǐjná lóç.

Mbàyòò xí nìmàñuç

- Athanì tsiníí gàjmàà mbá ✓ rí nàmàñaà maç nathanì.

Rí màmbàñuç	Mbàwíí ikhaa	Nguáná	Nanguá xóó
kixnáxì ñajun rí nirígá jayá mbá xtóçóo ná màrígá ndxàà.			
Nafróçòç jùmà xó nàgìxnùu mbá ajngáa xàbù			

- Natháán ìyìç laka tima tsina xó jaçni mbá ndxàà mbáwi xàbù o mbá guçwin.

MMbíçyuu ndxàà. \_\_\_\_\_

Xàbù tsí narùwá mijnáç nunì.

Giçdò numùu ndxàà.

Mithán wíí xó jaçni mbá ñajun. (dí nàgùma jamí tsá ñajún)

Najmà ajuwàn edì ná ndxàà.



- Atambáyí ñajun rí nunì àngiàan kothon ginii gàj màá ajma.

Arathán inúú àngiaanç rí jagù ráça  
 Na rí mà màñúú nimbánù gòç rá  
 Na rí naniguá màtàsngàj múú içwíin rá.  
 Xó mosn



Mbáça inii rí gáràthàn inúú ajngiàan kothon ginii gaj màá àjmà.  
 Na rí gúnì mbá xúgíin rá.  
 Xó mùwán rí mùxnàxí, muthìn mbá xúgíin rá.

Màwiçtháa ñajun rí màgùmaç  
 Dí ñajun mùnìi rá.  
 Tsá màçni mbambá rí nithuun rá  
 Aratháán ñajun magumá mbámbá kothon.

Mbíçyuu	Ñajun rí màgùma

I. Na rí ndáyaac̣ màthànìc̣ ñajun rí nithuun rá

---



---



---



---

II. Arathán jàmí athayáá rí ñajun màgùma mbámbá kothon idò mìxnáxè rí niçngáa.

Kotho ñajun rí màgùma	Ñajun rí munii

III. Mùçngáa mijná ñajun rí mùxnàxí



# 9. AJNGÁA JAMÍ GITSÍN GITHUN RÍ RÍGÁ NÁA MEÇPHOÇ

Najmaa tsindhakun ido niçtháán mbaça ajngáa rí natsín  
gàjmàá xàbù.





- Athadxawîin ajngáa jamí athani nuwii xó jaçnii mbiçyuu.



Ajngáa naxgróçoo ràjuànç loç.  
Akhò tàkhàç lçkhù àkhàç xfîin,  
àkhàç lçkhù xfîin ndóo naçni akhò tàkhàç,  
àçkhùin lçkhà àkhàç ndóo naçni wakhàç,  
naçni wakhàç xí nàçkhà máç àkhàç.  
Rígu mbáa rígu, Inuu biguç  
tímbá tsígu nìgùù dríguç  
nìgùù dríguç tímbá tsígu,  
Inu biguç rígu mbáa rígu



Mbá xàbù naçdu mága,  
nikà gáçyá yuxka xaná,  
niçkhàa wámbo niçndli àga,  
niçgîl jùbù nilbrámàà Iná.



Maphú kultsun ríçna Inaaç  
tsíyoç mbâyàç màçni jínáaç.  
xo nàiyàç na Júbá Ináá.  
Iwáá rígaá ldxaa xtaa Inaaç.



Imagen de una paloma  
Rígu mbáa rígu, Inu biguç  
tímbá tsígu nìgùù dríguç. nìgùù  
dríguç tímbá tsígu, Inu biguç  
rígu mbáa rígu.

Atani ikhoo màtrùwaa xo jaçni xfíkhu.



Ajngáa rí mbrígu ndámabàà rìgùù

- Arathán nùmù

Gàjmàá ajngáa arathán ndi ñajun ri githun rí nandámabà  
mbrigu xkuçthun ra; jamí ndí ñajun ri naxngroço rajuan loç rá.



Ajngáa naxgróçoo ràjuàn loç.

Xo jaçni màthàni githun rí nandámabà mbrigu xkuçthun rá

- Arathán inúú àngiàanç, arathá xó jaçnii mbá githun rí  
nandámabà mbrigu xkuçthun jamí xo jaçnii rí  
naxngroço ràjuàn lóç

- Araxnuu jamí agiçma ikhoo màtrùwàa xtiçkhuu jamí ajngáa na jaçyoo.

Ajngáa ri nandamba mbrígu xkhuçthun.



Ajngáa ri naxgroço ràjuàn lo



Maçni jáñuu xàbù màçngòò, mùçthán jmba loç.

Mbàwi ikhaa githun, gàjma açwá mbrígu.

Mbá gitsí rí màgìda idxaç lu jamí mùçthá mbá nacha githun.

Githun rí mbrígu nandamba githun màgoo mùxkamaa na ajmú jamí na ajngáa mitsaan.

Giçdoo githun ngíjiúu rí mùçthán lo.

- Atadxawíin jamí athani tsiníí gàjmàá mbá ✓ ajngáa ri naxnáminàaç githun ri nandamba mbrígu xkuthun.



Mbá xàbù naçdu mága Nìkà gaçyá yuska xaná Niçkhàa Wámbo niçndli àga. Niçgíi jùbùç nibrámàà Iná.



Xfíla naçkho ñùù. Tsíçkhuíi majan ídu ri naxkidxùu.

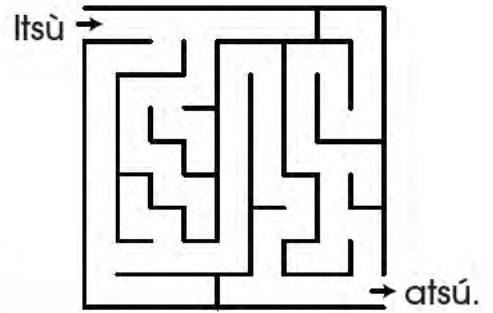
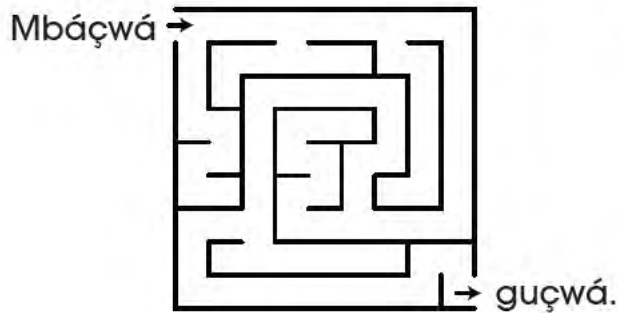
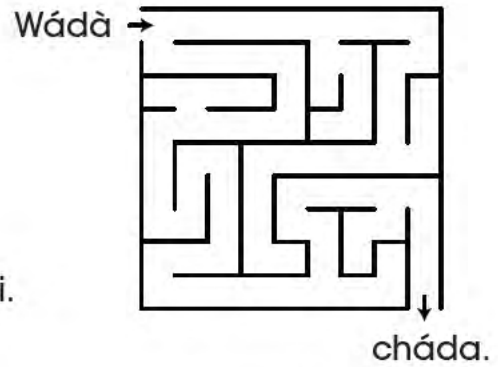
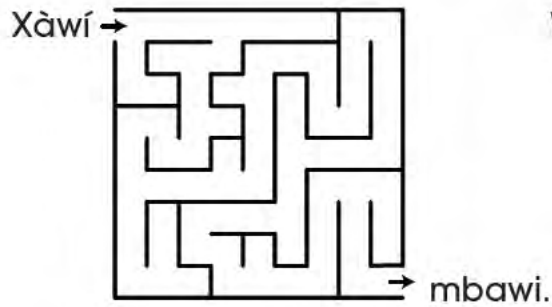


Mbá xàbù naçtse Ixi Neçtse mbá ama bráka náa ñawun Ixi.



Atasgájma ñajunç dí nitani jamí àtsàmájan rí nitriçña.

- Athaçyá githun rí nandamba mbrigu:



- Athanì jamí atasgájma ñajunç dí nitani tsudòo githun rí mbrígu nandamba xkuçthu.

Nàka xàwí na iyaç mbawi

Xàbù gína wádàç nakhu nithu cháda



- Àmàñaç jamí atani gàj màà ajngáa rí naxngroço ràjuàn lúç.

### **AJNGÁA NAXNGRÓÇOO RÀJUÀN LOÇ.**

Akhò tàkhàç içkhù àkhàç xfiìn,  
 Àkhàç içkhù xfiìn ndóo naçni akhò tàkhàç,  
 Àçkhùin içkhà àkhàç ndóo naçni wakhàç,  
 Naçni wakhàç xí nàçkhà máç àkhàç.

### **AJNGÁA NAXGRÓÇOO RÀJUÀN LOÇ.**

Rígu mbaa rígu,  
 inu biguç timbá tsigu nìguu dríguç.  
 Nigu dríguç timbá tsigu,  
 Inu biguç rígu mbáa rígu.

Ñajun rí màgùma mbání: gajmian àngiàanç mbuçyá la  
 githun ri nandamba mbrigu xkuçthun jamí Ajngáa rí  
 naxngroçoò ràjuàn lo.

- Athadxawíin ajngáa jamí tsanuwiìç xo mbiçyuu nè.



Ajmúu mbaa miçxáá  
 Atadxun màslan mbá ajmú  
 Rí xó nìgèçè Mbaa Miçxáá  
 Nákhí tsígu Akhu ñúmbàà gùwàç ìkhu skíñú  
 Táta Manuel Francisco Gallardo

Athadxun dxáju màslan mbá ajmúú  
 Rí xo nìgeçe xuajñuç  
 Adíin xábú mèçphàà mañuwíin  
 Xugíç naçtha ñajun Xkua İçíin

Phu nadxun rí naçkha Mbaa Miçxáá  
 Xí nanda thayoç maguthan  
 Gùwàç ìjma mbiçì ìka gunç ginil  
 Ndxòò rùda lú Guadalupe.



Ajngáa matsàçwáá ldxàç

lkhúun ñajunç mbáa xàbú tsíçyáa  
 maxa xíñhùç rí nàgùmúú  
 xaní tsùun ldxùç rí ndáxùú  
 rí naxtìçñúú miçxáa tima lñùç  
 tsáa ñajunç tiyáá rá.

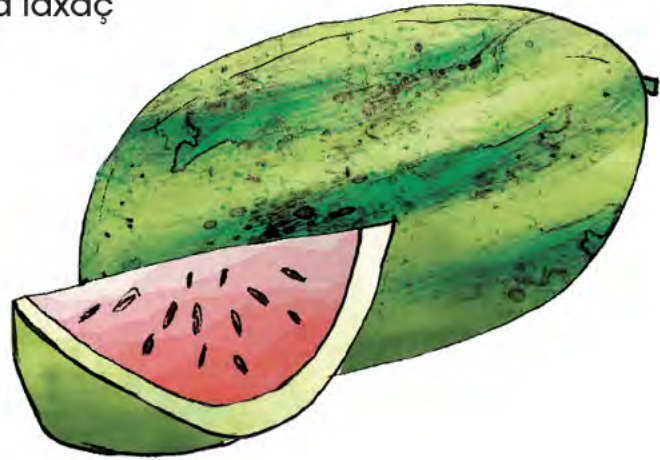
Ajngáa matsàçwàá idxàç

Maxa xtóç

Mañaç awun

Tsá ñajun rá

(ràçkha badi)



- Atani ikhoo màtrùwàa gàjmaá náa ngújma xtiçkhuu ajngáa rí naçkhu minàç.



Ajngáaa ri màtàtsawaa idxaa.

ajmúú

- Arathán numuu.
  - Gajma Ajngáa ndi ñajun Ajngáaa ri matatsaçwaa idxa rá: jamí ndí ñajun ajmú rá:
  - Xóo thàni Ajngáa ri mundxaçwaa idxa lu rá
- Atasgájma ìçwá ñajunçrí matatsawá idxaç jami ajmú rí nitani

- Atrùwàa xtiçkhuu gajma mbá ikhoo xo jaçnii nè.

ajmúú



Xo eçni mbá lájuin gaçkho,  
nanda lu maçni mbánu tsi  
nuçtháán luç.

Giçdoo tsinuu jamí jmáuu jngó  
màgòò miçthá gàjmaá açwá.

Ñajun gitsin githun rí narkaço xó  
jaçni.

Giçdoo githun ri nandamba  
mbrigu xkuçthun jami naçthán  
kitaraça ne.

Tsi nàçngòò ñajun nandxaçoo  
idxuu.


Ajngáa ri matatsawaa  
idxaç



- Màgùma rí nundxaçwá idxa lu mbámbá kuthun.



- Athani gaxí kùmà káxi.

Ndí giçdoo nè rá Xo jaçni nè rá	Na giyaxuu ne rá	Ndí eçne ne rá	Ná ijmaa ne rá
Giçdoo xtáyoo nè Jndi nè Ndaskoç ne	Mujmuç nè	Ndà nimbá rí eçne nè	Najma nè mophu lóç
<p>Ri màtatsawáá idxà: “jndi jami ndaskoç nè, giçdoo mojmo xtáyoo nè ndàà nimbá rí eçni nè, indo najma nè ri mophu ló, ndí ñajun nè rá</p> 			

- Arathá riyaç mbá rí nundxaçwáá idxa lu rí nithani.

Ndí giçdoo nè rá Xo jaçnii né rá	Xo giyaxùù nè rá	Ndí eçne ne rá	Ná ijmaa ne rá
<p>Ri nundxaçwáá idxa lu.</p>			

- Araxthán ajngáa rí nundxaçwáá idxa lu, rí nithani.



- Araxnuu ajngáa rígi.

Ajngóo chiki

Mbá mitsu chiki niwatraxíi neçni mbáli.

Ido rí màjàñu tsáa maniñuu xúgi rí giçdo.



Chìki.

Xùkú lájuíi xtrákkaa inuu gíña

Xo wìpí jaçnií.

Ajmún mbaa miçxáá

Atadxun màsian mbá ajmú

ri xó nigèçè Mbaa Miçxáá

nákhi tsiçu Akhu ñúmbàà gùwàç ìkhu skíñú táta Manuel

Francisco Gallardo.

Athadxun dxáju màsian mbá ajmún

rí xóo nigeçe xuajñuç àdlíin xàbù Mèçphàà Mañuwíin xugiç

naçtha ñajun Xkua Içiin

Phu nadxun ri naçkha Mbaa Miçxáá

Xí nanda thayoç maguthan

Gùwàç ìjma mbiçi ìka gunç ginii

ndxòò rùda lú Lupita.



- Arathán nùmù ná rí ithá mbámbá.
- Náangi náangi garaxnuu gakhi.

- Athani tsiníí gàjmàá mbá √ rí xtiçkhu jamí rí mbóó içthá

	ajmúu	Ajngáa xkátsa
Giçdoo mbiçyuu ídxuu ajngáa		
Gíçdiin nè xàbù		
Giçdoo nè mbá ajngáa		
Gíçdoo nè mbaça jùmà káxe.		
Gíçdoo nè githuun na nandámba mbrigu xkuçthun		
Chijua Ajngáaa jagò nè		
Màgoo màçni ajmún		
Mbijua ikhoo Ajngáaa		
Nànìguuç xàbù eçne nè		



- Araxnuu ajngáa jamí aratháán inu lájuíin ìyìç jùmà ri niraxnuu.

Mbiçyuu ajngáa	
Jùmà khaçwu:	

- Atiajma jami àtsàmájan githun rí niratháán.

Mambáya xàbù màtaçyaa itháá iyiç xtuwa na tsina rigiç

[http://basica.sep.gob.mx/site/alumnos#LLSI\\_Alumnos\\_Basica](http://basica.sep.gob.mx/site/alumnos#LLSI_Alumnos_Basica)

- Mutháán àjmàá laç mbá lájuíin ajngáa xkáçtsa.



1. Ná ri ajngáa nanigua  
mutháán la rá

2. Na tsi nuçhán lo numú rá



3. Ná ñajun nagojoo ajngáa xkatsa rá

- Arathán mbá ajngáa xkáçtsa wájuú.

---



---



---



---



---



---



---



---



---



---

- Gùñàjma jamí gùni májáan githun rí nìtháán laç.



- Atadxawíín rí naçtháan xàbù naçsngáa.

### **RÍ MÀMÀÑAA XÓÓ**

Mbá xtuçwaa ìyìç ñajun na naçniì mbòó mbaça inii ajngúún xàbù.

Nambayu nè rí mbùçyáá mbaça ñajun rí niwaçtháán mbó ini ajngáa.

Mbá xtuçwa ìyìç màgòo màgùma xo jaçnii: mbiçyáá ajngáa, mìtiajma jamí mìtraxnuu jngó màkujmaa ajngáa rí ndaçyóo màgòo mbiçyáá mbó ajngáa rí ndaçyóo.

- Arathán nùmù ná rí nifraça na niraxnuu rá.
  - Araxna jùmà xó màgùma mbá xtuçwa ìyìç.
1. Xugíí ajngáa rí nìtháán la màçgáa ná guçwá gisngáaç.
  2. Gùñàjma jamí mùràçwíí ajngáa rí: Nùndxaçwáá idxaç laç, rí naxgróçoo ràjuan luç, iyìç makin, ajngáa xkaçtsa, ajmún, githun rí nandambàà mbrígu xkuçthun.
  3. Ataxkamàa awúun mbámbá ajngáa ná naçthán numu xùkú, íxè, içwá jaçni.
  4. Mùwaa rí naçthán mbó ini ajngáa, mbiçyá xkrìdoo: Ri naxgroçoo rajuan lu dríguún xùkú, ajngáa xkátsa dríguún xukú, iyìç lakiin driguún xuku.
  5. Gònè májan laç inu ìyìç, kixnaxì jamí ná jagò kíxnúu gàjmàa mbiçyu mbámbá ajngáa.
  6. Màxtuçwáa xúgí jùmà rí nìtrùwaa inu ìyìç. Xàbù naçsngáaç mambáyaç màxtoçoo mújúun ñajun rí nìthani.



- Arathán numuu xó içni akiàan ídò naraxnuu, xuçkhù máç rí natadxuun jamí naratháán ajngáa rígiç:



Githun rí mbrígu nandamba xkuçthun



Ajngáa rí naxgroçoo ràjuan lo



Aj múú



Ajngáa rí mundxaçwáá ldxa lo

- Arathan náa rí ajngáa jamí nguáná niçni akiàanç.

Nadxaaç	Niratsín	Gagii	Ninìguàaç màmàñaaç
Màtràxì	Nimíñaaç	Májánç	Ninìguàç
Ìmba			



- Atadxawíin rí naçtháa xàbù naçngáa.

Ajngáa rí màtatsaçwáá idxàà, rí naxngroço rajuan, ikhaa kotho ajngáa rígiç nàgùma nuwiin ne xo Ajngáa “mitsan gagi numu najma ná Mèçphàà, mitsan gagi jùmà. Ajngáa mitsan gagi najmaa mbaça weño aun ajngáa meçphaa: açwa drígòò Mèçphàà naxtuwaa githun ajngaa. Rí iwáá giçdo numu rí majma ajngáa Mèçphàà, nandoo nuthán xàbù xó nandú mbá xúgí numu, xúgiç rí nundxaçwá mijná gako xí ràgako. Mbá miçsún ndiyá ràthà ràkhóo gáràthàn nitagiçníí rá Màgoo màràtha xúgiç.



Mbayòò xí nìmàñúç

- Athanì tsinií gàjmàá mbá ✓ rí nàmàña máç.

Ri màràñúç	Xúgí	Nguáná	Xó ndaçyoo
Nàni núwiç àjmà inii ajngáa			
Nàtháán ajngáa mbáwùùn			
Nafroço jùmà rí jaya mbá ajngáa rí nàguxnuu xàbù naçsngáa			

- Aratháán mbá ajngáa rí naxngróçoo ràjuanç jamí mbá rí nùndxàçwaá idxa lúç.

<b>1</b>

<b>2</b>



- Nathani ñajun gajmia àngiàanç tsí júwáç tsiçu ginii.

I. Rí najmaaç narathúún àngiaç awúún guçwá gisngáa  
Ná rí nìmàña laç gonç  
rígeç rá

Xóo gúsngàjmá rí  
nìmàña la rá



Rí narathán nùmù inúú àngiaanç tsignu ginii jamí tsignu  
riajmùù.

Ná rí mònè xúgian la rá

**II. Mawíthaa ñajun rí mágùma**

Ná rí ñajun mònè mùxnaxii la rá

Tsáa gáçne mbámbá ñajun rí nithuun rá

Aratháán ñajun rí maçne mbámbá kotho

kotho	Ñajun rí mágùma

**III. Na rí màjmaa jngó mágùma ñajun rí niçkhùù rá**

---

---

---

**IV. Guthán nùmù ná rí maçne mbámbá kotho ído mùxnáxi ñajun**

Kotho ñajun	Ñajun rí mágùma

**V. Mùçngá míjné ñaiun rí mùxnáxi**



IYÌÇ KİTRUKU WÍÍ

1 Nùràjì míjńá xúčkíń má nùxnàxí míjńá

Nùràxì míjńáaç xù

Rí naçtháanç xú màgùma: Àtrùjthu jamí atathama tsíndxákuun náç jaçyoo.

Gà ikháń rá,  
náç idxùç.

Wakhàç lú, nàá  
ibóoç ikha rá  
dxájuç.

Nijanáaç ráç.

Xáçní má.  
Àthiàwàn  
mínáç gídxúç.

Naká gáyáaç  
xàbù ñajunç  
mu rí xtáa.

Iyaç thaýu  
neka gátsí  
màgànç.

Nijanúç má,  
khá jàgù  
ejkaàç la ríç.

Àthiàwàn  
mínáç  
mangáán.







#### 4 Xuajñuç jamí ìçwá ná

Xtiçkhuu jambòò xuajin “San Juan”

1. Guçgi tsiníí laç náá magajnuu mbámbáa, gurígu laç mbá jaçni jndi.
2. Atháni mbánii xúç màgùma rí nuthán angian gàjmàá xàbù naçngáá jamí atani jùmà minàç náa madxàçnú, àçkhù màtrígu inuu íyààç mbá jaçni atsú rakhóo.
3. Arathán xóó rí jaçnii rí mbuyáá àngiàn o mbò naçngáá, ikhín atrígu jaçni akhò rakhóo.



Gijyoç  
xtáá

Gijyoç  
màçgáç  
jàguaán  
láç

Gijyoç  
nigánú





## 5 Iná

### Mbiçyuu iná



Iná ràmbù



Rìçì ngàjùn



Ràxà ìçìn



Iná ñaçwun



Yúwàç ràçkhà



ixì ràmbù



Rìçì xéén



Ràxà idu



Gùjùn ñaçwun



Yúwàç ràwàjàà





# Mbiçyuu iná



Iná ràmbù



Rìçì ngàjùn



Ràxà ìçìn



Iná ñaçwun



Yúwàç ràçkhà



ixì ràmbù



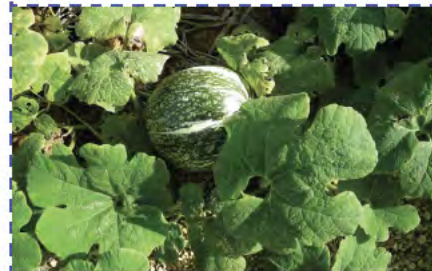
Rìçì xéén



Ràxà idu



Gùjùn ñaçwun



Yúwàç ràwàjàà





8. Ndxàà rí nagájnuu náa xuajñuç

Iyìç kitruku wíí:

Iyi rí jago mbiçi, gòn, tsígu rí magujmà.

Goç: _____	Tsígu: _____
------------	--------------

Mbiçi gini	Mbíí riajma	Mbiçi riatsú	Mbíí riakhu	Miçi tiwitsu	Mbiçi timajun	Mbiçi tijuwan

Iyìç kitruku wíí: ìyìç rí jago mbiçi, gon, tsígu.

Aráthán ná ijmaa iyii mbíçi, gonç, tsígu.

Atadxuun rí giçdoo numu, mbiçi rí ninújngoo, xúgì, gajma rí ndáwá.

Atsàgáxíí ìyìì rí jayá mbíçi, gonç, tsígu.

Arathán tsa niçni, xúgí mbiçi, rí iwá giçdo numu niríga, ñajunç rí iwá niwá màthànì.

Mbíçi rí mandáça xàbù naçsngáá rí màthàne ajngáa tsindxákun rí nithane mbiçi ninújngoo.









**ME'PHAA**  
**IYI' KAXTO'ÓO RI KISNGÁÁ**  
**TSIGU TIRIAJMA**

Se imprimió por encargo de la Dirección General de Educación Indígena  
a través de la Comisión Nacional de los Libros de Texto Gratuitos.





**SEP**  
SECRETARÍA DE  
EDUCACIÓN PÚBLICA



ESTADOS UNIDOS MEXICANOS

2